

SPECIJALNI IZVJEŠTAJ O STANJU U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA U RAZVOJU U BiH

I. UVOD

1.1. Osnov za izradu Specijalnog izvještaja

Polazeći od osnovnih principa o ljudskim pravima da su sva ljudska bića slobodna i jednaka u dostojanstvu i ljudskim pravima, Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine (BiH) ocijenila je potrebnim izvršiti procjenu stanja u ustanovama socijalne zaštite u kojima su smještene mentalno invalidna osoba na području BiH (u daljnjem tekstu: ustanove). Zbog zatečenog stanja u ovim ustanovama, zbog značaja i hitnosti pitanja i izražene potrebe šireg sagledavanja problema i urgentne intervencije nadležnih organa, ombudsmeni BiH odlučili su da, u skladu s članom 34. stav 2. Zakona o ombudsmenu za ljudska prava BiH¹, sačine specijalni izvještaj.

Prilikom donošenja odluke o sačinjavanju specijalnog izvještaja, ombudsmeni BiH imali su u vidu i činjenicu da je BiH prihvatila Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom (u daljnjem tekstu: Standardna pravila). Tim temeljnim međunarodnim dokumentom propisuju se pravila kojih treba da se pridržavaju države u osiguranju životnih uslova i ostvarivanju prava osoba s invaliditetom. Shodno odredbama Standardnih pravila, organi vlasti na svim nivoima imaju obavezu da svakom građaninu osiguraju ostvarivanje i zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda garantiranih međunarodnim konvencijama. Mentalno invalidne osobe imaju pravo na zaštitu od bilo kakvog oblika zlostavljanja i ponižavajućeg postupka. Prisustvo intelektualnih i fizičkih nedostataka ne opravdava nijedan oblik diskriminacije. Sloboda i prava mentalno invalidnih osoba mogu se ograničiti samo zakonom, ako je to nužno radi zdravlja ili sigurnosti te ili druge osobe. Delegacija Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH je stoga posjetila sve ustanove u kojima je ova populacija u najvećem broju doživotno smještena i u velikom broju slučajeva napuštena i od porodice.

Imajući u vidu da se praćenje prava mentalno invalidnih osoba, uključujući i praćenje kako se ove osobe tretiraju u ustanovama u koje su upućene najčešće odlukama nadležnih organa, smatra fundamentalnim mjerilom u razvoju modernog demokratskog društva zasnovanog na vladavini prava i zaštiti ljudskih prava, ombudsmeni BiH su kao organizacionu jedinicu u svojoj instituciji uspostavili, između ostalih, i Odjel za zaštitu prava osoba s invaliditetom.

Radi potpune procjene stanja, ombudsmeni BiH formirali su tim koji je posjetio sljedeće ustanove za smještaj mentalno invalidnih osoba:

1. Zavod za zaštitu djece i omladine „Pazarić“;
2. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba „Bakovići“;
3. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u Fojnici „Drin“;
4. Zavod za liječenje, rehabilitaciju i socijalnu zaštitu hroničnih duševnih bolesnika „Jakeš“ Modriča;
5. Zavod za zaštitu ženske djece i omladine „Višegrad“;

¹ “Službeni glasnik BiH”, br. 32/00, 19/02, 35/04 i 32/06

6. Dom za djecu i omladinu ometenu u razvoju „Prijedor“;
7. Centar za prihvata starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje općina Doboj Istok.

Stanje u Zavodu za liječenje, rehabilitaciju i socijalnu zaštitu hroničnih duševnih bolesnika „Jakeš“ Modriča, s obzirom na specifičnost statusa ove ustanove, ali i zbog zatečenog stanja, bit će predmet razmatranja posebnog specijalnog izvještaja.

Zbog sveobuhvatnosti analize ljudskih prava mentalno invalidnih osoba, ovaj izvještaj sadrži više segmenata koji su podijeljeni na:

- pravni status ustanova;
- upravljanje ustanovama i finansiranje;
- smještajni kapaciteti ustanova i njihova popunjenost;
- prava osoba smještenih u ustanovu (korisnici);
- socijalna zaštita korisnika (standardi smještaja, ishrane, higijene, radna/okupaciona terapija, vaspitno-obrazovni rad, kontakti s porodicom, slobodno vrijeme, izleti i dr. aktivnosti);
- zdravstvena zaštita, osiguranje lijekova, specijalistički pregledi, defektološki tretman, fizikalna terapija i multisenzorna terapija;
- obrazovanje;
- cijena smještaja i kadrovska struktura zaposlenih;
- upravljanje u ustanovama, sindikalno udruživanje zaposlenih, transparentnost rada i trošenja novca, ostvarivanje prava radnika, međuljudski odnosi.

II. MEĐUNARODNI STANDARDI I NACIONALNO ZAKONODAVSTVO

Prava mentalno invalidnih osoba i njihov smještaj u ustanove uređeni su brojnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima i nacionalnim zakonodavstvom.

Prilikom razmatranja prava ove kategorije u BiH veoma je važno imati u vidu odnos nacionalnog zakonodavstva prema međunarodnim standardima ljudskih prava. Tako Ustav BiH ima deklarativno maksimalan stepen priznanja prava, koje je izraženo u članu II. «Ljudska prava i osnovne slobode». Ovim članom naglašava se da je Ustav BiH dalekosežan dokument koji obavezuje na “najviši nivo uživanja međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda.”² Nadalje, Ustav nalaže da se Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ECHR) i njeni protokoli u Bosni i Hercegovini “moraju direktno primjenjivati” i “moraju imati prioritet nad svim ostalim zakonima”,³ a osnovna ljudska prava, kao katalog, navode se u posebnom stavu.⁴ Upravo ovo je bila jedna od polaznih osnova u razmatranju položaja mentalno invalidnih osoba u BiH.

2.1. Međunarodni standardi

Međunarodni dokumenti kojima se štite ljudska prava polaze od osnovnog principa da svaki čovjek ima urođena, jednaka, neotuđiva i univerzalna prava koja proizlaze iz dostojanstva svih ljudskih bića.⁵ Država može uspostaviti mehanizme kojima regulira ostvarivanje ovih prava, sloboda i zaštitu s ciljem osiguranja jednakosti svih osoba.

² Ustav BiH (decembar 1995, donesen u kontekstu Dejtonskog mirovnog sporazuma), član II.: Ljudska prava i osnovne slobode (stav 1.)

³ Id., član II. (2)

⁴ Id., član II. (3)

⁵ Preambula Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda, usvojena 10.12.1948., ističe:

«Smatrajući da je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske zajednice temelj slobode, pravde i mira u svijetu...», te član 2. Univerzalne deklaracije: «svakom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti».

Tako su UN, pored prava sadržanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, usvojili dva pravno obavezujuća dokumenta, i to: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. U ova dva pakta definirana su prava, te uspostavljeni mehanizmi kojima se osigurava njihovo provođenje. Tako, kada se govori o socijalnim pravima, onda je potrebno poći od osnovnog principa zajedničkog za sve standarde ljudskih prava UN-a, a to je da uživanje socijalnih prava u jednoj državi mora biti osigurano bez diskriminacije. Pravo na socijalnu zaštitu je utvrđeno sljedećim dokumentima UN-a:

1. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.) (ICCPR)
2. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.) (ICESCR)
3. Konvencija o pravima djeteta (1989.) (CRC)
4. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979.) (CEDAW)
5. Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1966.) (CERD)
6. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1984.) (CAT)

Bosna i Hercegovina ratificirala je sve navedene dokumente i imaju ustavnu snagu jer su sastavni dio Ustava BiH.⁶

Zagovornici prava u oblasti socijalne zaštite mogu se pozivati na ove dokumente s obzirom na činjenice da su dokumenti: (1) pravno obavezujući i (2) tražiti sudsku zaštitu ovih prava. U slučaju da više međunarodnih dokumenata definira ili štiti ista prava pojedinac ima pravo na zaštitu po: (1) svim postojećim (usvojenim) instrumentima i (2) odredbama sporazuma koje štite na najbolji način, odnosno po onome instrumentu koji osigurava najveći stepen zaštite.

Lista ekonomsko-socijalnih prava prema međunarodnim standardima je veoma duga, ali s ciljem sticanja spoznaje o dimenziji obaveze države da osigura prava mentalno invalidnih osoba navest ćemo samo neka od socijalnih prava čije uživanje su prilikom posjete ustanovama razmatrali ombudsmeni BiH:

- Svako ima pravo na ekonomska, socijalna i kulturna prava koja omogućuju dostojanstvo i slobodu, te razvijanje pojedinca (UNDHR 22; CEDAW 11:1 e; CERD 5e; CRC 27);
- Svako ima pravo na adekvatan standard života, uključujući hranu, odjeću, stan i zdravstvenu zaštitu (ICESCR 11; CEDAW 14h; CERD 5e, III, CRC 27:1)
- Roditelji imaju primarnu odgovornost da osiguraju da njihovo dijete ima adekvatan životni standard, a država ima dužnost da asistira jer je odgovorna za ostvarenje ovog prava (CRC 27:2,3)
- Svako ima pravo na socijalnu sigurnost (UNDHR 22; ICESCR 9; CEDAW 11:1 e, 14C, 13a; CERD 5e, iv; CRC 26)
- Svako ima pravo na socijalne usluge i sigurnost u slučaju bolesti, starosti ili drugih okolnosti, uključujući i dijete (UNDHR 25; CEDAW 11:2 c; CERD 5e, iv; CRC 18:2,3).

2.1.1. Univerzalna deklaracija UN-a o ljudskim pravima

Član 1.

“Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svijješću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.”

Član 2.

“Svakom pripadaju sva prava i slobode proglašeni u ovoj deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, spola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti. Dalje, neće se praviti nikakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili

⁶ Aneks I. Ustava BiH – Dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini.

međunarodnog statusa zemlje ili teritorije kojoj neka osoba pripada, bilo da je ona nezavisna, pod starateljstvom, nesamoupravna, ili da joj je suverenost na ma koji drugi način ograničena.”

2.1.2. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda

Član 3.

“Niko se ne smije podvrgnuti mučenju ni nečovječnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni.”

Član 6. stav 1.

„Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, uspostavljenim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s cijelog ili s dijela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne sigurnosti u demokratskom društvu, kada to zahtijevaju interesi maloljetnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u mjeri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.“

Član 8.

- 1. „Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.*
- 2. Javne vlasti neće se miješati u vršenje ovog prava osim ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.“*

Član 13.

„Svako kome su povrijeđena prava i slobode predviđeni u ovoj konvenciji ima pravo na djelotvoran pravni lijek pred nacionalnim vlastima, bez obzira jesu li povredu izvršile osobe koje su postupale u službenom svojstvu.“

Član 14.

“Uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su: spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovini, rođenje ili druga okolnost.”

2.1.3. Prvi protokol uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Član 1.

„Svaka fizička i pravna osoba ima pravo na nesmetano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i općim principima međunarodnog prava.

Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utiču na pravo države da primjenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulirala korištenje imovine u skladu s općim interesima ili da bi osigurala naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.“

Član 2.

„Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da osiguraju obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima.“

2.1.4. Protokol broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Član 1.

Opća zabrana diskriminacije

1. *„Uživanje svih prava određenih zakonom osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su: spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili drugi status*
2. *Nikoga ne smiju diskriminirati javna tijela na bilo kojoj osnovi, kako je i navedeno u stavu 1.“*

2.1.5. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Član 1.

“Svrha ove konvencije je promoviranje, zaštita i osiguravanje punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svih osoba s invaliditetom i promoviranje poštivanja njihovog urođenog dostojanstva.

Osobe s invaliditetom su one osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njihovo puno i djelotvorno učešće u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.“

Član 5.

1. *„Države stranke prihvaćaju da su sve osobe jednake pred zakonom te imaju jednako pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zaštitu i jednaku korist na osnovu zakona.*
2. *Države stranke će zabraniti bilo kakvu diskriminaciju na osnovi invaliditeta i garantirat će osobama s invaliditetom jednaku i djelotvornu zaštitu od diskriminacije po svim osnovama.*
3. *Da bi promovirale jednakost i ukinule diskriminaciju, države stranke preduzet će sve primjerene korake radi osiguranja provođenja razumne prilagodbe.*
4. *Posebne mjere potrebne za ubrzanje ili ostvarivanje de facto jednakosti osoba s invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom prema odredbama ove konvencije.“*

2.1.6. Konvencija UN-a o pravima djeteta

Član 3.

1. *„U svim akcijama u vezi s djecom, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne društvene dobrotvorne institucije, sudovi, upravne vlasti ili zakonska tijela, najbolji interesi djeteta bit će od prvenstvenog značaja.*
2. *Države-potpisnice uzimaju na sebe da osiguraju djetetu zaštitu i brigu koja je potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i dužnosti njegovih roditelja, zakonskih staratelja ili drugih pojedinaca zakonski odgovornih za njega, i da bi se ovo postiglo, preduzet će sve zakonske i upravne mjere.*
3. *Države-potpisnice osigurat će da se institucije, službe i ustanove odgovorne za brigu o djeci i njihovu zaštitu pridržavaju standarda uspostavljenih od odgovarajućih vlasti, naročito u pogledu sigurnosti, zdravlja, u broju i prikladnosti njihovog osoblja kao i odgovarajućeg nadzora nad njima.“*

Član 23.

1. *„Države-potpisnice priznaju da mentalno ili fizički onesposobljeno dijete treba da uživa pun i pristojan život, u uslovima koji osiguravaju dostojanstvo, podstiču samopouzdanje i olakšavaju aktivno dječije učešće u zajednici.*
2. *Države-potpisnice priznaju pravo onesposobljenom djetetu na posebnu brigu i pomagače i osiguranje, u zavisnosti od dostupnih sredstava, pružanja pomoći takvom djetetu i onima koji su odgovorni za brigu o*

njemu, pomoć koju oni zatraže i koja odgovara dječijem stanju i prilikama roditelja ili drugih koji se brinu za dijete.

- 3. Priznajući posebne potrebe onesposobljenog djeteta, pomoć koja se daje u skladu sa stavom 2. ovog člana davat će se besplatno gdje god je to moguće, uzimajući u obzir finansijska sredstva roditelja ili drugih koji se brinu za dijete, i ona će biti planirana tako da se onesposobljenom djetetu pruži uspješan pristup obrazovanju, školovanju, zdravstvenim službama, službama za rehabilitaciju, pripremi za zaposlenje i mogućnostima rekreacije na način koji pomaže djetetu da postigne što potpuniju moguću društvenu integraciju i individualni razvoj, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj.*
- 4. Države-potpisnice unapređivat će, u duhu međunarodne saradnje, razmjenu odgovarajućih informacija na polju preventivne zdravstvene zaštite i medicinskog, psihološkog i funkcionalnog liječenja onesposobljenog djeteta, uključujući širenje informacija kao i pristup metodama rehabilitacije, obrazovanju i službama profesionalne orijentacije, s ciljem da se omogući državama-potpisnicama da poboljšaju svoje mogućnosti i stručnost i da prošire svoje iskustvo u tim područjima. U tom pogledu posebno će se uzimati u obzir potrebe zemalja u razvoju.“*

2.2. Relevantni propisi BiH

Status mentalno invalidnih osoba u BiH podiže sa aspekta ljudskih prava pitanje koliko su nadležni organi u BiH donesenim zakonodavstvom osigurali uživanje prava garantiranih međunarodnim standardima i efikasnu socijalnu zaštitu ovoj kategoriji, a s obzirom na podijeljenu nadležnost između različitih nivoa vlasti u ovoj oblasti.

Socijalna zaštita kojom se zadovoljavaju socijalno-kulturne potrebe ljudi sastoji se iz davanja i usluga. Usluge se sastoje iz potpunog snabdijevanja u ustanovama socijalne zaštite, koje se pružaju korisnicima radi zadovoljavanja njihovih životnih potreba. Svi su ljudi potencijalni korisnici socijalne zaštite bez obzira na njihov ekonomski, porodični i društveni status, zbog čega je razmatranje uživanja socijalne zaštite mentalno invalidnih osoba, kao jedne uže i posebno ugrožene kategorije, realan indikator stanja u ovoj oblasti. Socijalna zaštita organizirana je u obliku specijalizirane društvene službe kao funkcije društvene zajednice, ali se socijalnom zaštitnom djelatnošću bave i sve ostale društvene službe (elementi socijalne zaštite u: obrazovanju, stanovanju, zaštiti zdravlja, socijalnom osiguranju, itd). Finansiranje je ključno pitanje, koje je u ranijem periodu vršeno iz doprinosa za socijalnu zaštitu, a danas je u BiH riješeno na drugačiji način.

Stoga, ključni segment za ocjenu prava mentalno invalidnih osoba je nivo uspostavljene socijalne zaštite u BiH.

2.2.1. Ustav BiH

Član 2.

„3. Katalog prava

Sve osobe na teritoriji BiH uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje:

c) Pravo osobe da ne bude držana u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu.

4. Nediskriminacija

Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I. ovog ustava, osigurano je svim osobama u BiH bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što su: spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.“

2.2.2. Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom⁷

Pravilo 2. Zdravstvena zaštita

1. „Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta BiH treba da osiguraju efikasnu zdravstvenu zaštitu osobama s invaliditetom.
2. Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta BiH treba da rade na stvaranju programa na kojima će raditi multidisciplinarni timovi stručnjaka sa svrhom ranog otkrivanja, dijagnosticiranja i tretmana oštećenja. Time se mogu spriječiti, umanjiti ili otkloniti invalidizirajući učinci. U takvim programima treba osigurati punu individualnost u učešću osoba s invaliditetom i njihovih porodica, kao i učešće organizacija osoba s invaliditetom na nivou planiranja metoda tretmana i njihovih vrednovanja.“

Pravilo 15. Zakonodavstvo

1. „Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta BiH odgovorne su za stvaranje zakonskih temelja za mjere kojima se ostvaruju ciljevi pune participacije i ravnopravnosti osoba s invaliditetom.
2. Zakoni u BiH koji sadržavaju prava i obaveze građana treba da sadržavaju prava i obaveze osoba s invaliditetom. Obaveza je nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta BiH da omogući osobama s invaliditetom uživanje njihovih prava, uključujući ljudska, građanska i politička prava na jednakoj osnovi kao i ostalim građanima. Nadležne vlasti BiH, entiteta i Brčko Distrikta BiH moraju se pobrinuti da organizacije osoba s invaliditetom budu uključene u stvaranje nacionalnog zakonodavstva koje se odnosi na prava osoba s invaliditetom, kao i u kontinuirano ocjenjivanje tog zakonodavstva.“

2.2.3. Zakon o zabrani diskriminacije⁸

Član 6.

1. „Ovaj zakon primjenjuje se na postupanje svih javnih organa na nivou države, entiteta, kantona i Brčko Distrikta BiH, općih institucija i tijela, te pravnih osoba s javnim ovlaštenjima, kao i na postupanje svih pravnih i fizičkih osoba, u svim a posebno u sljedećim oblastima života:
 - c) socijalne zaštite, uključujući socijalno osiguranje, socijalne naknade, socijalnu pomoć (nadoknade za stanovanje, nadoknade za mlade, itd.) i način postupanja prema korisnicima socijalne zaštite;“

2.3. Nadležnost postupanja

Nadležnost postupanja organa o pitanjima prava mentalno invalidnih osoba je definirana u nekoliko zakona, a što je za ovaj izvještaj značajno sa aspekta obaveze realizacije preporuka ombudsmena.

2.3.1. Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave BiH⁹

Član 15.

„Ministarstvo civilnih poslova BiH nadležno je za:

(2) Ministarstvo je nadležno za obavljanje poslova i izvršavanje zadataka koji su u nadležnosti Bosne i Hercegovine i koji se odnose na utvrđivanje osnovnih principa koordiniranja aktivnosti, usklađivanja planova entitetskih organa vlasti i definiranje strategije na međunarodnom planu u oblastima:

- zdravstvene i socijalne zaštite;
- penzija;
- nauke i obrazovanja;
- rada i zapošljavanja;
- kulture i sporta;
- geodetskih, geoloških i meteoroloških poslova.“

⁷ „Službeni glasnik BiH“, broj 41/03

⁸ „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09

⁹ „Službeni glasnik BiH“, br. 5/03, 42/03, 26/04, 42/04, 45/06, 88/07

2.3.2. Zakon o federalnim ministarstvima i drugim organima federalne uprave¹⁰

Član 10.

„Federalno ministarstvo socijalne politike, raseljenih osoba i izbjeglica obavlja upravne, stručne i druge stručne poslove utvrđene u zakonu koji se odnose na nadležnosti Federacije BiH u oblastima: socijalne politike, raseljenih osoba, izbjeglica, rada, penzijskog i invalidskog osiguranja.“

2.3.3. Zakon o ministarstvima Republike Srpske¹¹

Član 11.

Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite obavlja upravne i druge stručne poslove koji se odnose na: očuvanje i unapređenje zdravlja građana i praćenje zdravstvenog stanja i zdravstvenih potreba stanovništva; sistem zdravstvene zaštite; organizaciju zdravstvene zaštite u svim uslovima; stručno usavršavanje i specijalizaciju zdravstvenih radnika; zdravstvenu inspekciju; organizaciju nadzora nad stručnim radom zdravstvenih ustanova; zdravstveno osiguranje i obezbjeđivanje zdravstvene zaštite iz javnih prihoda; proizvodnju i promet lijekova, otrova i opojnih droga, medicinske opreme i medicinskih pomagala; zdravstvenu ispravnost vode, životnih namirnica i predmeta opće upotrebe; inspeksijski nadzor u sanitarnoj oblasti; sistem socijalne zaštite; društvenu brigu o porodici i djeci; djelatnost društvenih organizacija i udruženja građana u socijalno-humanitarnoj oblasti; pružanje informacija putem medija i drugih vidova informiranja o svom radu i obavlja druge poslove u skladu sa zakonom i drugim propisima Republike Srpske i Bosne i Hercegovine.“

2.4. Zakonodavni okvir kojim je reguliran smještaj mentalno invalidnih osoba u entitetima

2.4.1. Zakonodavstvo Republike Srpske

Ostvarivanje prava mentalno invalidnih osoba i njihov smještaj u ustanove u Republici Srpskoj (RS) uređeno je sljedećim zakonima:

- Zakonom o socijalnoj zaštiti¹²
- Zakonom o zdravstvenoj zaštiti¹³
- Zakonom o zaštiti osoba s mentalnim poremećajima¹⁴
- Zakonom o sistemu javnih službi¹⁵

2.4.2. Zakonodavstvo Federacije BiH

Ostvarivanje prava mentalno invalidnih osoba i njihov smještaj u ustanove u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) uređeno je sljedećim zakonima:

- Zakonom o preuzimanju prava i obaveza osnivača nad ustanovama socijalne zaštite u Federaciji Bosne i Hercegovine¹⁶
- Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom¹⁷
- Zakonom o zdravstvenoj zaštiti¹⁸
- Zakonom o zdravstvenom osiguranju¹⁹

¹⁰ „Službene novine FBiH“, br. 8/95, 3/96, 9/96

¹¹ „Službeni glasnik RS“, br. 70/02, 33/04, 118/05, 33/06

¹² „Službeni glasnik RS“, br. 5/93, 15/96, 110/03, 33/08

¹³ „Službeni glasnik RS“, br. 18/99, 58/01, 62/02

¹⁴ „Službeni glasnik RS“, broj 46/04

¹⁵ „Službeni glasnik RS“, broj 68/07

¹⁶ „Službene novine FBiH“, broj 31/08

¹⁷ „Službene novine FBiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09

¹⁸ „Službene novine FBiH“, broj 29/97

¹⁹ „Službene novine FBiH“, broj 30/97

- Zakonom o zaštiti osoba s duševnim smetnjama²⁰

2.5. Podzakonski akti

2.5.1. Republika Srpska

- Pravilnik o provođenju nadzora nad stručnim radom i pružanju stručne pomoći ustanovama socijalne zaštite Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj 67/02)
- Pravilnik o bližim uslovima u pogledu prostora, opreme, potrebnih stručnih i drugih radnika za osnivanje ustanove socijalne zaštite („Službeni glasnik RS“, broj 26/03)
- Pravilnik o razvrstavanju osoba sa smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju („Službeni glasnik RS“, broj 115/03)
- Pravilnik o obrazovanju, radu i finansiranju komisija za zaštitu lica s mentalnim poremećajima („Službeni glasnik RS“, broj 15/06)
- Metodološko uputstvo za provođenje nadzora nad stručnim radom i pružanje stručne pomoći ustanovama socijalne zaštite Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, broj 78/02)
- Uputstvo o provođenju prvostepenog postupka razvrstavanja osoba sa smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju („Službeni glasnik RS“, broj 15/07)

III. STANJE U USTANOVAMA ZA ZBRINJAVANJE MENTALNO INVALIDNIH OSOBA U BiH

3.1. Uvod

Predstavnici Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH obavili su istraživanje i analizu ostvarivanja ljudskih prava u ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba na teritoriji BiH. Rezultat ovog istraživanja i analize je ovaj specijalni izvještaj koji je sačinjen, prije svega, na bazi posjeta ustanovama²¹ koje su se sastojale od tri segmenta, i to:

- razgovora s upravom i zaposlenima u ustanovi;
- posjete svim prostorijama u kojima borave i rade osobe smještene u ustanovu,
- razgovora s korisnicima smještenim u ustanove za socijalnu zaštitu, u skladu s njihovim mogućnostima i sposobnostima komunikacije.

Delegacija Institucije ombudsmena BiH je nakon posjete ustanovama obavila i konsultativne sastanke s predstavnicima resornih ministarstava i nekim od centara za socijalni rad (CSR). Sastanci su obavljani s predstavnicima sljedećih ministarstava i CSR:

1. Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH, Ivica Marinović, savjetnik ministra za oblast socijalne zaštite;
2. JU “Kantonalni centar za socijalni rad“ Sarajevo, Mirsada Poturković, direktorica;
3. JU “Centar za socijalni rad” Zenica, Nurka Babović, direktorica;
4. Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i izbjeglice Zeničko-dobojskog kantona Munir Babić, pomoćnik ministra;
5. JU „Centar za socijalni rad“ Travnik, Nikola Lovrinović, direktor;
6. Ministarstvo zdravstva i socijalne politike Srednjobosanskog kantona, Vlatka Komšić, ministrica;
7. JU „Centar za socijalni rad“ Banja Luka, Borka Vukajlović, direktorica;
8. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS, Ljubo Lepir, pomoćnik ministra.

S obzirom na specifičnost zatečenog stanja u ustanovi Pazarić obavljani su i konsultativni razgovori sa:

1. Zuferom Derviševićem, direktorom Finansijske policije FBiH;
2. Nives Kanevčev, glavnom tužiteljicom Kantonalnog tužilaštva Kantona Sarajevo;

²⁰ „Službene novine FBiH“, br. 37/01 i 40/02

²¹ Posjete ustanovama delegacija Institucije ombudsmena obavila je u toku jula 2009. godine. Ove posjete obavljene su prema rasporedu prikazanom u Aneksu I. ovog izvještaja.

3. Ibrahimom Tirkom, direktorom Federalne uprave za inspekcijske poslove;

U delegaciji Institucije ombudsmena BiH bili su:

- Jasminka Džumhur, ombudsmen za ljudska prava BiH,
- Nives Jukić, šefica Odjela za praćenje prava osoba s invaliditetom,
- David Tomić, šef Odjela za sprečavanje svih oblika diskriminacije,
- Amira Krehić, stručna saradnica na projektu „Jačanje kapaciteta Odjela za praćenje prava djece ombudsmena BiH,
- Aleksandra Arsenijević-Puhalo, stručna saradnica na projektu „Jačanje kapaciteta Odjela za praćenje prava djece ombudsmena BiH,
- Andrea Raguž, pripravnica.

Osnovni metod korišten u radu bio je intervju koji je imao za cilj prikupljanje informacija o subjektivnom odnosu pojedinca (mnijenja, vjerovanja, stavovi) prema nekom društvenom obliku, konkretno u ovom slučaju uslovima rada, smještaja u kojima borave korisnici, problemima koji su prisutni u osiguranju zaštite njihovih prava, odnosu osoblja prema korisnicima kao i međusobnom odnosu između korisnika, ali i međusobnom odnosu osoblja. Ombudsmeni su se posebno fokusirali na zdravstvenu zaštitu, ishranu, radno-okupacionu terapiju, slučajeve eventualnog zlostavljanja od strane osoblja i korisnika, kao i higijenske uslove u kojima žive korisnici.

3.2. Ustanove socijalne zaštite u Federaciji BiH

U FBiH, u skladu s odredbama Zakona o preuzimanju prava i obaveza osnivača nad ustanovama socijalne zaštite u FBiH²², preuzeta su prava i obaveze osnivača nad ustanovama socijalne zaštite u FbiH, i to:

1. Zavodom za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u Fojnici,
2. Zavodom za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići,
3. Zavodom za zaštitu djece i omladine u Pazariću,
4. Zavodom za vaspitanje muške djece i omladine u Sarajevu,
5. Zavodom za vaspitanje ženske djece i omladine u Ljubuškom.

3.2.1. Imenovanje upravnih i nadzornih odbora

od strane Ministar rada i socijalne politike FBiH imenovao je upravni i nadzorni odbor, za što je saglasnost dala Vlada FBiH. U sastavu ovih tijela nema zaposlenih u zavodima, iako je bilo prijavljenih kandidata,²³ kao ni predstavnika centara za socijalni rad, osim u Zavodu Drin²⁴, ali ni roditelja ili srodnika korisnika. Imenovanja su izvršena u skladu sa Zakonom o ministarskim, vladinim i drugim imenovanjima Federacije BiH.²⁵ Na ime naknada članovima upravnog i nadzornog odbora godišnje je potrebno preko 100.000 KM, a sredstva za tu namjenu se izdvajaju iz dijela cijene smještaja za korisnike, koju plaćaju kantoni iz budžeta. Članovi upravnih i nadzornih odbora u ustanovama su sami sebi utvrdili neto naknadu za rad u visini prosječne plaće u FBiH koja za mjesec juni 2009. iznosi 792,88 KM, a isplata se vrši iz sredstava koja centri za socijalni rad uplaćuju kao naknadu za smještaj korisnika.²⁶

3.2.2. Finasiranje i nadzor ustanova

Finasiranje djelatnosti zavoda osigurava se iz naknada za obavljene usluge, a dio sredstava osigurava se kroz donacije, humanitarne i druge projekte, te rad na vlastitim farmama ili poljoprivrednim dobrima.

²² „Službene novine FBiH”, broj 31/08

²³ Tako su se iz Zavoda Bakovići prijavila na konkurs tri zaposlena

²⁴ Jedan član Upravnog odbora

²⁵ Zakon o ministarskim, vladinim i drugim imenovanjima Federacije BiH ("Sl. novine FBiH", broj 35/03)

²⁶ Institucija ombudsmena BiH tražila je od resornog ministarstva relevantnu dokumentaciju za proces izbora i imenovanja članova upravnih i nadzornih odbora u ustanovama, ali do završetka ovog izvještaja tražena dokumentacija nije dostavljena.

Donacije u hrani, odjeći, posteljini, higijenskim i drugim sredstvima daju građani, posebno u vrijeme vjerskih praznika. Ustanove nisu dobile nikakva sredstva od FBiH kao osnivača.

Nadzor nad stručnim radom i nadzor nad zakonitošću rada zavoda, shodno članu 10. Zakona o preuzimanju prava i obaveza osnivača nad ustanovama socijalne zaštite, u FBiH je izostao, jer Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Federalno ministarstvo pravde, Federalno ministarstvo zdravstva i Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta u okviru svoje djelatnosti ne provode nadzor. Ni u jednom zavodu ne postoji supervizija u radu osoblja. Istovremeno, članovi upravnih i nadzornih odbora ustanova nad kojima je preuzeto pravo osnivača su zaposleni u Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike, a koje je, prema Zakonu, trebalo provoditi nadzor. Ovo otvara pitanje sukoba interesa.

3.2.3. Normativi i standardi rada ustanova

U FBiH nema normativa i standarda kategorizacije korisnika, propisa o načinima smještaja pojedinih kategorija korisnika u odgovarajuće zavode, niti je izvršena kategorizacija zavoda, a samim tim nema ni normativa za izradu adekvatnih normativnih akata koji se odnose na sistematizaciju radnih mjesta, stručnu spremu zaposlenih, normativa za način i broj smještenih korisnika, normativa za ishranu, higijenu, normativa rada zaposlenih i broja korisnika s kojima rade. Postojeći rad u zavodima odvija se po internim aktima koje su donijeli sami zavodi i naredbama koje izdaju vršiocima dužnosti direktora, što može i jeste u praksi izvor zloupotreba i samovolje.

Ni u jednom zavodu nije izvršeno imenovanje direktora, a nekim vršiocima dužnosti istekao je i period na koji su privremeno imenovani, pa je upitna zakonitost djelovanja ovih ustanova. Postupak provođenja konkursa za izbor direktora u ustanovama koji je u toku u visokoj mjeri je netransparentan, a što predstavlja jednu od osnovnih karakteristika loše uprave.

3.2.4. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići

Djelatnost Zavoda za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići (u daljnjem tekstu: Zavod Bakovići) je socijalno i zdravstveno zbrinjavanje, osposobljavanje za samostalan život i rad prema preostalim sposobnostima i sklonostima i provođenje radne aktivnosti odraslih osoba s invaliditetom starijih od 25 godina, sa smetnjama u psihičkom razvoju umjerenog, težeg i teškog stepena, osoba s kombiniranim smetnjama, kao i osoba kod kojih je završeno liječenje u zdravstvenim ustanovama.

3.2.4.1. Kapacitet i popunjenost

Prije rata Zavod Bakovići je bio poslovna jedinica Zavoda „Fojnica“ za smještaj osoba s nižim stepenom invaliditeta. U tom periodu u Zavodu Bakovići povremeno je bilo smješteno i do 760 korisnika, a najčešće u prosjeku oko 660 korisnika.

Ukupan sadašnji kapacitet Zavoda Bakovići je 375 mjesta. U kolektivnom smještaju je 347 kreveta, u četiri stambene jedinice centra „Budućnost“ 20 kreveta, te u dislociranoj jedinici osam kreveta. U vrijeme posjete u Zavodu Bakovići bila su smještena 344 korisnika u osam odjela i 20 korisnika u četiri stambene jedinice centra „Budućnost“, te osam korisnika u dislociranoj jedinici koja se nalazi u predgrađu Fojnice. Život muškaraca i žena je zajednički, a imaju odvojene sobe za muške i ženske osobe.

3.2.4.2. Zadovoljavanje osnovnih potreba korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U Zavodu Bakovići nema zaposlenog ljekara, prvenstveno iz razloga što je to ustanova socijalne zaštite. Međutim, kao vanjski saradnici angažirani su: neuropsihijatar, koji dolazi jednom nedjeljno, ljekar opće prakse, koji dolazi dva puta nedjeljno, te internista koji u Zavod dolazi dva puta mjesečno i stomatolog, koji dolazi jednom mjesečno. Liječenje pacijenata kojima je mjesto prebivališta u drugim kantonima je dosta otežano kada je u pitanju bolnički tretman i nabavka propisanih lijekova. Za hitne preglede koriste usluge Doma zdravlja u Fojnici. Medicinske sestre ordiniraju terapiju prema uputstvima ljekara.

Jednom godišnje organiziraju se sistematski pregledi za sve korisnike, a u Zavodu Bakovići je stalno zaposlen i fizioterapeut.

Kako tvrde zaposleni, rijetko postoji potreba za izolaciju ili fiksaciju, a izdvajanje se vrši prema Uputstvu o postupku izdvajanja korisnika²⁷, a prije izdvajanja potrebna je konzultacija s neuropsihijatrom. Soba za izdvajanje je opremljena s dva kreveta, s dnevnim i vještačkim osvjetljenjem.

b) Radne i sportske aktivnosti

Što se tiče okupacione terapije, ona prvenstveno podrazumijeva brigu o ličnoj i higijeni prostorija, angažiranje u horskoj sekciji i rad na poljoprivrednim domaćinstvima u okolnim mjestima za što se dobiva naknada. U okviru Zavoda Bakovići postoji farma svinja, a u okviru okupacione terapije korisnici se angažiraju u pomoćnim poslovima u kuhinji, praonici rublja, te šivaonici.

Radno osposobljavanje organizira se u okviru likovne radionice u okviru koje se izrađuju čestitke, ukrasi od stakla, suhog cvijeća i papira. Organiziran je rad i u radionici ručnih radova od vune, konca i tekstila, izrađuju se vezovi, heklani radovi i tapiserije.

Korisnici u zavisnosti od starosti i stepena ometenosti imaju mogućnost učešća u sportskim aktivnostima, te se organiziraju turniri u šahu i stonom tenisu. Također, učesnici učestvuju na sportskim manifestacijama koje se organiziraju van Zavoda Bakovići.

c) Obrazovanje

Iako u Zavodu postoji izrađen program stručnog osposobljavanja osoblja, on se ne provodi. Zaposleni pokušavaju održati ranije uspostavljene dobre odnose s nekim zavodima iz Slovenije, koji im dolaze u radne posjete, a saraduju i s udruženjima iz Hrvatske i pokušavaju njihova iskustva i projekte primijeniti u svom zavodu.

d) Posjete

Oko 20% korisnika uopće ne ostvaruje kontakte sa srodnicima, a obilazak i interesiranje nadležnih centara za socijalni rad je također zanemarljivo, te u tom smislu centri za socijalni rad iz Sarajeva i Livna predstavljaju pozitivan primjer. Određeni broj korisnika posjećuje srodnike na kraći ili duži vremenski period.

3.2.4.3. Cijena smještaja

U Ustanovi Bakovići je Odlukom Upravnog odbora, broj 02-14-368/09, od 27.2.2009., došlo do promjene cijene smještaja, koja sada iznosi 25,50 KM po danu, a na to treba dodati iznos od 3,20 KM na ime zdravstvene zaštite. Ukupna cijena smještaja u Zavodu Bakovići za socijalno zbrinjavanje iznosi prosječno 775,00 KM, koja se uvećava za 10% kada su u pitanju nepokretni ili teško pokretni korisnici. Mjesečno povećanje u odnosu na raniju cijenu je 18,7%. Na ovo povećanje cijene neki kantoni, koji plaćaju uslugu smještaja u ustanove za korisnike sa svog područja, nisu dali saglasnost jer smatraju da je neopravdana i uzrokovana troškovima plaćanja rada Upravnog i Nadzornog odbora. Tako Zavod Bakovići cijenu smještaja za korisnike s područja Srednjobosanskog kantona još uvijek fakturira po starim²⁸ cijenama.

3.2.4.4. Osoblje

U Zavodu Bakovići ukupno je zaposleno 108 osoba, od čega su četiri zaposlena socijalni radnici, jedan pedagog, jedan defektolog, 52 medicinska radnika, od kojih je jedan s visokom stručnom spremom. Pored redovno zaposlenih, u Zavodu Bakovići su tri socijalne radnice zaposlene kao pripravnici volonteri.

3.2.5. Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u Fojnici

²⁷ Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići, Uputstvo broj 02-34-1001/07, od 30.11.2007.

²⁸ Uvid u račun za smještaj korisnika s područja općine Travnik, Srednjobosanski kanton za juni 2009 godine.

Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Drin (u daljnjem tekstu: Zavod Drin) ustanova je za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje, osposobljavanje za samostalan život i rad prema preostalim sposobnostima i sklonostima i provođenje radne aktivnosti osoba s invaliditetom sa smetnjama u psihičkom razvoju umjerenog, težeg i teškog stepena, osoba s kombiniranim smetnjama, kao i osoba kod kojih je završeno liječenje u zdravstvenim ustanovama.

Zavod ima vršioca dužnosti direktora, a direktor još uvijek nije imenovan. Na poziciju direktora konkurirala su i dva zaposlena u Zavodu, ali nije poznato da li su predloženi za tu poziciju. U Upravnom odboru je samo jedna osoba zaposlena u Zavodu.

3.2.5.1. Kapacitet i popunjenost

U vrijeme posjete je u Zavodu Drin bilo smješteno oko 520 korisnika, prvenstveno s težim i teškim stanjem bolesti, psihijatrijski bolesnici i forenzika, među kojima i 20 osoba koje su izvršile krivična djela ubistva. U Zavodu je smješteno i 60-70 djece svih uzrasta i oboljenja.

3.2.5.2. Zadovoljavanje osnovnih potreba korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U Zavodu Drin osigurana je primarna zdravstvena zaštita tako da su u stalnom radnom odnosu jedan ljekar i stomatolog koji se nalaze na specijalizaciji. Za taj period nije osigurana zamjena, tako da je upitan nivo stvarno osigurane zdravstvene zaštite. Specijalistički pregledi obavljaju se u Domu zdravlja u Fojnici. I u Zavodu Drin, kao i u ostalim zavodima u FBiH, prisutan je problem osiguravanja zdravstvene zaštite korisnika koji su iz drugih kantona.

Prema Izvještaju o radu za 2008. godinu, ljekar opće prakse je u toj godini obavio 2743 pregleda. U slučaju hitnih intervencija angažira se Dom zdravlja u Fojnici.

Prema izjavama zaposlenih, fiksacija i izolacija primjenjuju se rijetko, uz upotrebu medikamenata i to isključivo u situacijama kada korisnici predstavljaju opasnost za sebe i okolinu. Ne postoje interna pravila u slučajevima fiksacije i izolacije.

b) Radne i sportske aktivnosti

Radno-okupacioni tretmani provode se u skladu sa stepenom ometenosti korisnika, a prema podacima iz 2008. godine, oko 50% korisnika bilo je obuhvaćeno ovim tretmanima, dok za ostale korisnike ovaj tretman nije moguć zbog težine ometenosti ili oboljenja.

Na Odjeljenju radne okupacije postoji pet grupa, i to: mala grupa, učionica i boravak za osamostaljivanje u ambijentu samostalnog života, kreativna radionica, muška okupacija i ženska radna okupacija.

U maloj grupi su mlađa djeca koja se prvenstveno okupiraju igrom. U učionici i boravku za osamostaljivanje u ambijentu samostalnog života smješteni su korisnici koji imaju realne predispozicije za samostalan život uz podršku. U kreativnoj radionici djeca su angažirana na izradi ukrasnih predmeta i nakita. U muškoj i ženskoj okupaciji korisnici su angažirani na održavanju lične i higijene prostorija, te na izradi ukrasnih predmeta.

U okviru Zavoda Drin postoji i radionica za izradu predmeta od tekstila i kože, te radionica za izradu malih predmeta od drveta, u okviru kojih je bio angažiran veći broj korisnika kojima su njihove sposobnosti to omogućavale.

Zavod Drin za svoje korisnike organizira i različite kulturne i sportske aktivnosti, a korisnici Zavoda učestvuju u manifestacijama koje se organiziraju izvan Zavoda. Tako su se, na dan posjete delegacije Institucije ombudsmena, korisnici Zavoda pripremali za smotru folkloru u Fojnici, a sami organiziraju i priredbe.

Za korisnike Zavoda organiziraju se ljetovanja, izleti, odlasci na koncerte, a svi ovi sadržaji organiziraju se i finansiraju vlastitim sredstavima.

c) Posjete

Prema izjavama zaposlenih, oko 170 korisnika ima redovne kontakte s porodicom. U većini slučajeva srodnici posjećuju korisnike najmanje jednom mjesečno, a određeni broj korisnika odlazi u posjete srođnicima. Određeni broj srodnika interesira se za stanje korisnika telefonom. Pojedini centri za socijalni rad obilaze korisnike za koje su nadležni jednom do pet puta godišnje.

3.2.5.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja trenutno iznosi 25,63 KM po danu, na što se dodaje 3,98 KM na ime zdravstvene zaštite. Ukupna cijena smještaja u Zavodu Drin iznosi 29,61 KM po danu.

3.2.5.4. Osoblje

Prema podacima iz Izvještaja o radu za 2008. godinu (podaci otprilike odgovaraju sadašnjim), u Zavodu Drin je ukupno zaposlenih 198, od čega su 106 njegovatelji/ice za osobe sa razvojnim teškoćama, 16 su radni terapeuti, 24 osobe su označene kao zdravstveni radnici, te dva socijalna radnika i dva defektologa.

3.2.6. Zavod za zaštitu djece i omladine u Pazariću

Zavod za zaštitu djece i omladine u Pazariću (u daljnjem tekstu: Zavod Pazarić) ustanova je za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje, obrazovanje i osposobljavanje za život i rad prema preostalim sposobnostima i sklonostima i provođenje radne aktivnosti djece i omladine do 25 godina života s invaliditetom – sa smetnjama u psihičkom razvoju umjerenog, težeg i teškog stepena, kao i osoba s kombiniranim smetnjama. Do popune kapaciteta u Zavodu Pazarić može se osigurati zbrinjavanje i osoba starijih od 25 godina s invaliditetom – sa smetnjama u psihičkom razvoju umjerenog, težeg i teškog stepena, osoba s kombiniranim smetnjama, kao i osoba kod kojih je završeno liječenje u zdravstvenim ustanovama.

3.2.6.1. Kapacitet i popunjenost

U vrijeme posjete u Zavodu Pazarić bila su smještena 384 korisnika, od kojih je 20 maloljetnika, a ostali su punoljetni. Imaju 60 nepokretnih korisnika. U Zoviku su smještena 73 korisnika, 10 korisnika u porodičnoj kući uspostavljenoj u okviru programa „Internacionalno selo Ramići“, a ostali u Resniku.

Prema navodima zaposlenih, u Zavodu Pazarić je trenutno više korisnika nego što je objektivno moguće primiti sa aspekta zadovoljavanja njihovih osnovnih potreba, jer ostali zavodi ne žele primiti osobe s težim i teškim oboljenjima.

3.2.6.2. Zadovoljavanje osnovnih potreba korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U okviru Zavoda Pazarić zdravstvena zaštita odvija se na nivou primarne zdravstvene zaštite koju pruža jedan ljekar opće prakse, te medicinske sestre. Ljekar istovremeno obavlja dužnost vršioca dužnosti direktora: (u daljnjem tekstu: VD). Kada je u pitanju konsultativno – specijalistička i sekundarna zdravstvena zaštita u Zavodu Pazarić, iz Kliničkog centra u Sarajevu i Konjicu dolaze i obavljaju pregled dva puta mjesečno neuropsihijatar, ginekolog, pulmolog, internista i stomatolog. Stomatološka zaštita svodi se na ekstrakciju (vađenje zuba).

Poseban problem je kliničko – bolnički tretman korisnika. Kliničko-bolnički centar u Sarajevu ne prihvata bolesnike kojima se zdravstveno osiguranje uplaćuje u drugim kantonima, a upućivanje bolesnika u kliničko–bolničke centre prema mjestu prebivališta predstavlja problem i dugo traje.

Prema Izvještaju o radu za 2008., ljekar opće prakse u toj godini obavoo je 1490 pregleda. Prema izjavama zaposlenih, osjeća se animozitet bolničkog osoblja kada je neophodno provesti bolnički tretman prema korisnicima Zavoda Pazarić, jer postoje određene barijere prema ovoj kategoriji ljudi.

Identičan problem je i s nabavkom lijekova, pa apotekarske ustanove odbijaju izdati lijekove za korisnike koji su zdravstveno osigurani u drugim kantonima. Hitne medicinske intervencije osigurava Dom zdravlja Hadžići.

Fiksiranje i izolacija korisnika primjenjuje se u situacijama kada je korisnik opasan za sebe i okolinu. Prema izjavama osoblja, izolacija se odobrava u konsultaciji s ljekarom, a prema procjeni medicinskog radnika, obavlja se u sobi za izolaciju.

Prilikom posjete predstavnici Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH obišli su sobu za izolaciju, te se uvjerali da ona nema dovoljno dnevnog svjetla, vještačkog svjetla uopće nema, kao ni kreveta ili stolice. Izolacija nekada traje i duže od osam sati (izvršen uvid u Knjigu evidencije o izolaciji), a uobičajeno je da traje sat ili dva.

b) Radne i sportske aktivnosti

Okupaciona terapija organizira se u zavisnosti od mogućnosti korisnika, a svodi se na održavanje lične i higijene prostorija u paviljonu, pomaganje u kuhinji i na farmi koka nosilja, a prema podacima iz Izvještaja o radu 2008., okupacionom terapijom je u toj godini bilo obuhvaćeno oko 80% korisnika. Radno osposobljavanje organizira se i u okviru radionica za izradu tapiserija, tkanja, predmeta od keramike, obradu šibe i drveta, grafičke radionice, radionice za ergoterapiju i likovne radionice.

Prema podacima iz Izvještaja o radu za 2008., u toj godini je oko 25% korisnika bilo obuhvaćeno programom radnog osposobljavanja. Korisnici za rad ostvaruju pravo na naknadu, koju koriste za nabavku određenih proizvoda u zavodskoj kantini, jer im se daje novac.

Korisnici kojima mogućnosti to dozvoljavaju su aktivni učesnici u sportskim aktivnostima, tako da se u okviru Zavoda Pazarić održavaju i sportska takmičenja. Korisnici učestvuju i na sportskim manifestacijama koje organiziraju druge ustanove sličnog tipa.

c) Obrazovanje

Segment obrazovanja i odgoja u Zavodu nije reguliran, a prestala je i prijeratna saradnja i razmjena iskustava između ustanova u BiH koje se bave istom djelatnošću, kao i saradnja sa ustanovama sa područja bivše SFRJ.

d) Posjete

Prema Izvještaju o radu za 2008. godinu, tokom te godine registrirano je oko 800 posjeta roditelja, staratelja i srodnika korisnika.

U Zavodu Pazarić postoji prostorija za kontakte korisnika sa srodnicima. Također, organiziraju se i roditeljski sastanci. Određeni broj korisnika odlazi u posjete srodnicima na kraći ili duži period.

3.2.6.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja, prema navodima zaposlenih, određuje se na osnovu strukture svih troškova po korisniku za mjesec dana, nakon čega se na ove troškove dodaju troškovi plaća i ostalih naknada zaposlenih u Zavodu Pazarić. Od marta 2008. godine cijena je 657 KM mjesečno za pokretne korisnike, koja se uvećava za 10% za nepokretne korisnike.

3.2.6.4. Osoblje

Zaposleno je ukupno 107 osoba od čega je jedan zaposleni doktor medicine (ujedno i vršilac dužnosti direktora), dva defektologa, jedan psiholog, 14 odgajatelja (nastavnici predškolskog odgoja i razredne nastave), 40 njegovateljica (različitih obrazovnih profila), šest medicinskih sestara, tri socijalna radnika, osam radnih terapeuta (različitih obrazovnih profila), te dva fizioterapeuta. Osoblje uglavnom radi duži niz godina u ovom zavodu. U toku posjete, a i na osnovu dostupne dokumentacije, primjetan je mobing prema nekim zaposlenicima, a prisutna je u značajnoj mjeri i njihova isključenost iz procesa planiranja aktivnosti i rada s korisnicima, iako se radi o stručnim i kvalificiranim osobama. Osoblju nisu dostupne ni informacije, ne održavaju se stručni sastanci, već sastanci zatvorenog kruga zaposlenih po kriteriju podobnosti. Ovakvo stanje odražava se kroz visok stepen poremećenih međuljudskih odnosa zbog čega se kod zaposlenih javlja apatija, napuštenost od zajednice, nemoćnost, osjećaj odsustva sistema i opstajanje vladavine manjine. U

Zavodu je prisutan, posebno u posljednje vrijeme, i nepotizam čime se dalje produbljuju ionako već teško narušeni međuljudski odnosi.

3.2.7. Centar za prihvatanje starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje, općina Doboj Istok

Centar za prihvat starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje, općina Doboj Istok (u daljnjem tekstu: Centar Duje) osnovala je nevladina organizacija „Forum solidarnosti“ Gračanica. Ova organizacija je članica međunarodne mreže nevladinih organizacija „Emmaus International“. Fokus djelovanja organizacije je zbrinjavanje ugroženih kategorija, tako da je ona realizirala niz aktivnosti vezanih za prihvat izbjeglica, raseljenih osoba, žrtava trgovine ljudima i nasilja u porodici, a posljednja aktivnost je uspostava Centra za prihvat starih i iznemoglih osoba i beskućnika. Centar korisnike prihvata na osnovu ugovora s nadležnim ministarstvima, a nakon provedene procedure centara za socijalni rad. U Centru Duje smješteno je i nekoliko osoba koje su počinile krivično djelo u stanju neuračunljivosti. Prihvatni centar smješten je na području općine Doboj Istok i udaljen je 3 km od glavne putne komunikacije Doboj-Tuzla.

3.2.7.1. Kapacitet i popunjenost

U vrijeme posjete u Centru Duje bile su smještene 324 osobe u sedam paviljona. Najviše smještenih osoba bilo je s područja Tuzlanskog kantona (275). Od ukupnog broja smještenih osoba 101 su mentalno invalidne osobe, od čega je 10 maloljetnika. Za 50% korisnika koji su smješteni kao mentalno invalidne osobe oduzeta je poslovna sposobnost. U jednom paviljonu smještene su isključivo nepokretne osobe s dodatnom brigom i medicinskom zaštitom. Smještaj u Centru Duje je u trokrevetnim sobama u prizemnim objektima i sanitarno-higijenski čvorovi prilagođeni su za invalidne osobe. Zahvaljujući donaciji Međunarodne organizacije „Emmaus International“, u Centru postoje i pomoćna pomagala za olakšano održavanje lične higijene nepokretnih osoba. Kapacitet Centra je veći od stvarne popunjenosti i iznosi 450 osoba svih kategorija koje se primjaju na smještaj u Centar.

3.2.7.2. Zadovoljavanje osnovnih potreba korisnika

a) Zdravstvena zaštita

U Centru Duje značajna pažnja posvećena je pitanju zdravstvene zaštite s obzirom na kategoriju osoba koje su smještene i čije zdravstveno stanje zahtijeva dodatnu pažnju. Nažalost, ni u Centru Duje nema ljekara u stalnom radnom odnosu, već su ljekar opće prakse, neuropsihijatar, pravnik i socijalni radnik angažirani po ugovoru o djelu. U toku posjete ljekar opće prakse bio je u Centru i kroz kontakte korisnika s njim moglo se zaključiti da postoje veoma dobro razvijeni međusobni odnosi, koji su rezultat visokog stepena posvećenosti ljekara njegovim obavezama. Iako je ljekar angažiran po ugovoru o djelu, činjenica da se radi o osobi koja nije u radnom odnosu u drugoj ustanovi, već je penzioner, stvorila je mogućnost da radi s korisnicima i više nego što je predviđeno ugovorom, a upravo se to i vidjelo kroz njegov odnos s korisnicima. Hitni slučajevi se uglavnom zbrinjavaju u Domu zdravlja Doboj Istok, a dobra saradnja je i sa zdravstvenim ustanovama u Doboju i Tuzli. Problem zdravstvene zaštite u ovom centru nije toliko izražen jer je najveći broj korisnika s područja Tuzlanskog kantona gdje i imaju status zdravstvenog osiguranika. Centar u značajnoj mjeri posreduje kod zdravstvenih ustanova za svoje korisnike kod nabavke ortopedskih pomagala, a određeni broj ovih pomagala dobiva se i kao donacija od Međunarodne organizacije „Emmaus International“, posebno kolica za nepokretne korisnike.

Za korisnike iz drugih kantona i RS Centar potpisuje ugovore s fondovima zdravstvenog osiguranja, tako da se na taj način rješava pitanje zdravstvene zaštite za ovu kategoriju.

U Centru Duje fiksiranje i izolacija korisnika se, prema izjavi osoblja, ne primjenjuje u situacijama kada je korisnik opasan za sebe i okolinu, već se isključivo koristi medikamentozna terapija.

b) Radne i sportske aktivnosti

Okupaciona terapija organizira se u različitim oblicima. Centar Duje ima potpisan ugovor s jednom privatnom firmom o sastavljanju malih dijelova koji se koriste u proizvodnji, a korisnici na kraju mjeseca za taj svoj rad dobivaju plaću u iznosu od 50 do 70 KM. Razvijeni su i ostali vidovi okupacione terapije, a posebno je izražen rad u sekcijama koje vodi instruktori koji su u radnom odnosu. Radno osposobljavanje organizira se i u okviru radionica za izradu tapiserija, tkanja, predmeta od keramike, obradu šibe i drveta. Neznatan broj korisnika angažiran je na održavanju higijene, u vešeraju i u proizvodnji povrća iz plastenika, te u grafičkoj radionici, radionici za ergoterapiju i likovnoj radionici.

Korisnici kojima mogućnosti to dozvoljavaju aktivno učestvuju u sportskim aktivnostima, tako da se održavaju i sportska takmičenja u okviru Centra, a korisnici učestvuju i na sportskim manifestacijama koje organiziraju druge ustanove sličnog tipa.

c) Obrazovanje

Segment obrazovanja i odgoja u Centru još uvijek nije reguliran, ali su održani konsultativni sastanci s direktorom osnovne škole iz Doboj Istoka.

d) Posjete

Posjete roditelja, staratelja i srodnika korisnika dosta su česte, ali je njihova materijalna situacija osnovna prepreka da one budu češće.²⁹

U Centru Duje postoji prostorija za kontakte korisnika sa srodnicima. Također, organiziraju se i roditeljski sastanci. Korisnicima je za kontakte sa srodnicima na raspolaganju jedna telefonska kabina, a vikendom korisnici mogu koristiti telefon u zgradi uprave bez ikakvih ograničenja.

3.2.7.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja, prema navodima zaposlenih, određuje se na osnovu kategorizacije korisnika, zavisno da li se radi o pokretnoj ili nepokretnoj osobi i zavisno od stepena retardacije. Cijene se kreću od 500 do 900 KM. Sredstva dobivena za smještaj korisnika mogu pokriti troškove održavanja i plaća zaposlenih, dok se značajan dio troškova, posebno onih koji se odnose na ishranu i odjeću, pokriva iz donacija.

3.2.7.4. Osoblje

U Centru Duje zaposleno je ukupno 105 osoba i samo četiri zaposlena imaju završenu visoku stručnu spremu (VSS). Kako je već istaknuto, VSS kadar je uglavnom angažiran po ugovoru o djelu. Najviše osoblja raspoređeno je na poslovima i radnim zadacima medicinskog tehničara (51), negovateljice (4), više medicinske sestre (1), fizioterapeuta (2), kuhara i spremačica (10), frizerke (1), te instruktora različitih profila.

3.3. Ustanove socijalne zaštite u Republici Srpskoj

3.3.1. Dom za djecu i omladinu ometenu u razvoju Prijedor

Djelatnost Doma za djecu i omladinu ometenu u razvoju Prijedor (u daljnjem tekstu: Dom Prijedor) jeste da osigurava muškoj djeci i omladini ometenoj u razvoju stepena umjerene, teže i teške mentalne ometenosti, višestruko ometenoj u razvoju i oboljeloj od autizma potpuno i trajno zbrinjavanje, odgovarajuće oblike vaspitanja, obrazovanja i osposobljavanja za rad i radne aktivnosti, a u skladu s njihovim psihofizičkim i fizičkim sposobnostima. Prema Odluci Vlade RS-a, broj 02-323, od 22. 8. 1995.³⁰, osnivač ove ustanove je Vlada RS-a. Sadašnji Upravni odbor Doma Prijedor imenovan je rješenjem Vlade RS-a, broj 04/1-012-2-1086/09, od 4. 6. 2009., i u njegovom sastavu se nalaze pravnik, ekonomista i psiholog. Prema riječima direktora, saradnja s Upravnim odborom je dobra. Upravni odbor redovno održava sjednice u samom Domu i obilazi korisnike i stambene jedinice. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite (u daljnjem tekstu:

²⁹ Osoblje je istaklo primjer jednog oca koji dolazi svom sinu u posjetu svaki put kad dobije penziju.

³⁰ Ova odluka mijenjana je Odlukom Vlade RS-a, broj 04/1-012-1808/08, od 17. 7. 2008.

Ministarstvo) nadležno je za provođenje stručnog nadzora nad radom Doma. Godine 2007., zbog uočenih nedostataka, Ministarstvo je naložilo Domu preduzimanje hitnih mjera. Uprava Doma je s ciljem otklanjanja nedostataka, a na osnovu Izvještaja o utvrđenom stanju koji je izradila komisija imenovana od resornog ministarstva, izvršila adaptaciju i sanaciju dječijeg paviljona, kuhinje i trpezarije, te nabavku namještaja.

3.3.1.1. Kapacitet i popunjenost

Smještajni kapacitet Doma Prijedor iznosi 225 kreveta, a u vrijeme posjete u Domu Prijedor bilo je smješteno 211 korisnika, od kojih su 30 djeca.

3.3.1.2. Zadovoljavanje osnovnih potreba korisnika

a) Zdravstvena zaštita

Prema tvrdnjama osoblja, zdravstvena zaštita je adekvatna i osigurava se prvenstveno u Domu zdravlja Prijedor, jer su svi korisnici zdravstveno osigurani posredstvom centara za socijalni rad, osim osoba koje dolaze s teritorije Federacije BiH. Stalno je zaposlen jedan fizioterapeut. Prema podacima iz Izvještaja o radu za 2008. godinu, kao vanjski saradnici angažirani su jedan ljekar opće prakse, psihijatar, stomatolog i fizijatar i to na način da su s ovim ljekarima zaključeni ugovori o obavljanju povremenih poslova. U toku 2008. godine ljekar opće prakse obavio je 520 pregleda, a jednom godišnje obavlja se sistematski pregled.

U Domu Prijedor postoji soba za izolaciju korisnika ali, prema riječima direktora, ona se ne koristi, već se agresivna stanja tretiraju medikamentima. Način izvršenja ove mjere propisan je Odlukom o utvrđivanju pravila za ograničavanje/izolaciju uznemirenih korisnika broj 01-2535a/07, od 28. 12. 2007., koju je donio direktor ustanove. Fiksacija se također rijetko koristi i nju odobrava psihijatar, a realizira medicinsko osoblje Doma Prijedor.

b) Radne i sportske aktivnosti

Radno - okupacioni tretman podrazumijeva angažiranje na održavanju lične i higijene prostorija, te aktivnosti na proizvodnji voća i povrća na otvorenom zemljištu površine 1,3 hektara, kao i u plasteniku površine 150 m². Osim toga, radno angažiranje organizira se i na farmi svinja koja se nalazi u sastavu ustanove, u tapiserijskoj radionici, kuhinji i vešeraju. Dom ima odgovarajuće objekte za proizvodnju, obradu zemljišta i skladištenje povrća i žitarica, te traktor za obradu zemljišta s potrebnim priključcima, kosilicu i miješalicu za stočnu hranu. Ova oprema omogućava bolje uslove za organiziranje radne terapije. Prema tvrdnjama zaposlenih, oko 60% korisnika prolazi radno-okupacioni tretman.

Aktivna je i sportska sekcija, koja tradicionalno postiže dobre rezultate na organiziranim sportskim takmičenjima.

c) Obrazovanje

U vrijeme posjete se 18 djece nalazilo na školovanju u školi „Đorđe Natošević“ u kojoj je nastavni plan i program prilagođen djeci s posebnim potrebama. Prema Izvještaju o radu za 2008. godinu, vaspitno – obrazovna aktivnost provodi se za 19 korisnika, i to kroz za sljedeće oblasti: razvoj psihomotorike i fizičko vaspitanje, razvoj govora i jezika, socijalni razvoj i briga o sebi, muzičko vaspitanje, likovno vaspitanje, poznavanje okoline, te radno vaspitanje i obuka. Vaspitna područja podijeljena su na četiri nivoa, a svaki nivo traje tri godine.³¹ Međutim, prema riječima direktora i zaposlenih, Ministarstvo prosvjete i kulture je 2006. godine prestalo finansirati vaspitno-obrazovni rad, što je rezultiralo nemogućnošću nastavka organiziranja ovog procesa.

d) Posjete

³¹ Prvu godinu I. nivoa pohađala su četiri učenika, treću godinu III. nivoa pohađalo je pet učenika, dok je IV. nivo pohađalo ukupno 10 učenika. Drugu godinu pohađalo je šest učenika, a treću godinu četiri učenika.

Redovan kontakt s porodicom ima 60-70% korisnika, a prema riječima zaposlenih, svakom korisniku koji izrazi želju omogućuje se telefonski kontakt a porodicom iz ureda socijalne radnice. Najviše korisnika je iz Prijedora i Banje Luke i blizina porodice olakšava kontakte porodice i korisnika.

3.3.1.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja za pokretne osobe je 595 KM, 650 KM za nepokretne i 750 KM za korisnike s teritorije FBiH. Razlog za veću cijenu smještaja korisnika koji dolaze s teritorije FBiH jeste činjenica da nadležna ministarstva ne učestvuju u sufinansiranju smještaja. Centri za socijalni rad obavezni su da plate punu cijenu smještaja, ali, prema izjavama direktora, sufinansiranje vrši i Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS-a.

Resorno ministarstvo osigurava i sredstva za adaptaciju, sanaciju i opremanje Zavoda i od ovih sredstava izvršena je sanacija dječijeg odjela, kuhinje i trpezarije. Finansiranje djelatnosti Doma osigurava se i iz naknada za obavljene usluge, a dio sredstava obezbjeđuje se kroz donacije, humanitarne i druge projekte. Ažurnost naplate troškova smještaja korisnika je 80%, jer su ustanove koje plaćaju ovaj smještaj prešle na trezorski način poslovanja. Poseban problem ove ustanove jeste finansiranje smještaja za sedam osoba koji su porijeklom s teritorije Republike Hrvatske (protekli rat ih je zatekao u Domu) jer nadležni organi Republike Hrvatske odbijaju da plaćaju smještaj ovih osoba i odbijaju da preuzmu brigu o njima u nekoj od sličnih ustanova u Republici Hrvatskoj.

3.3.1.4. Osoblje

U Domu Prijedor ukupno je zaposlena 71 osoba, od kojih je 31 njegovatelj, dva radna instruktora, dva medicinska tehničara, dva fizioterapeuta, pet defektologa i jedan socijalni radnik. U toku je izrada nove sistematizacije koja treba odgovarati potrebama korisnika, jer je očito potreban veći broj stručnog osoblja.

3.3.2. Zavod za zaštitu ženske djece u Višegradu

Djelatnost Zavoda za zaštitu ženske djece u Višegradu (u daljnjem tekstu: Zavod Višegrad) jeste da osigurava zbrinjavanje djece čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, do osiguranja uslova za povratak u sopstvenu porodicu ili zbrinjavanje kod usvojioca ili u drugoj porodici, odnosno do osposobljavanja za samostalan život. U okviru smještaja osigurava se njega i briga o zdravlju, vaspitanju i pomoći u obrazovanju i osposobljavanju za rad. Prema odluci Vlade RS-a, broj 02/1-020-376/03, od 15. 5. 2003. ,³² osnivač zavoda je Vlada RS-a. Upravni odbor formiran je sredinom 2008. godine i čine ga tri člana: pravnik, ekonomista i profesor socijologije. Prema riječima direktora, on je zadovoljan saradnjom s Upravnim odborom. Nadležno ministarstvo provodi nadzor nad radom Zavoda i odobrava prijem novih korisnika.

3.3.2.1. Kapacitet i popunjenost

Smještajni kapacitet Zavoda Višegrad iznosi oko 190 mjesta. U vrijeme posjete u Zavodu Višegrad bilo je smješteno oko 150 korisnika, od kojih je oko 20 korisnika u dobi od 10 do 18 godina. U dogovoru s nadležnim ministarstvom pokušava se realizirati projekat izgradnje objekata za alternativne oblike institucionalnog zbrinjavanja koji omogućavaju lakšu socijalizaciju i prilagođavanje korisnika na život u zajednici. (tzv. kuće na pola puta).

3.3.2.2. Zadovoljavanje osnovnih potreba korisnika

a) Zdravstvena zaštita

Prema tvrdnjama zaposlenih, primarna zdravstvena zaštita je adekvatna, a kao vanjski saradnici angažirani su dva psihijatra i 1 ljekar opće prakse. Neuropsihijatar dolazi jedan do tri puta mjesečno i po potrebi, dok ljekar opće prakse obavlja preglede sedmično. Sam Zavod Višegrad ima osiguran ambulantni prostor. Obavljaju se i redovni ginekološki i drugi specijalistički pregledi. Prema podacima iz Izvještaja o radu za 2008. Godinu, ljekar opće prakse obavio je 379 pregleda. Izolacija i fiksacija se, prema riječima zaposlenih,

³² Ova odluka mijenjana je Odlukom Vlade RS-a, broj: 04/1-012-1811/08, od 17. 7. 2008.

provode dosta rijetko i to u slučajevima kada su korisnice izuzetno agresivne. Izolaciju odobrava glavna sestra uz prethodnu konsultaciju s neuropsihijatrom. Izolacija se provodi prema uputstvu koju je izdao direktor Zavoda Višegrad. Prilikom fiksacije koriste se tzv. vezalice s magnetnim zaključavanjem, a ovakav način fiksacije manje je bolan za korisnice.

b) Radne i sportske aktivnosti

Radna i okupaciona terapija provode se u okviru radionice za vez, pletenje, heklanje, šivenje i tapiseriju, te art radionice. Radno-okupacioni tretman obuhvata i angažiranje na farmi svinja i pilića, te angažiranje na održavanju lične i higijene prostorija.

c) Obrazovanje

U 2008. godini je vaspitno-edukativnim radom bilo obuhvaćeno pet korisnica u dobi od 14 do 30 godina u sljedećim oblastima: razvoj psihomotorike, razvoj govora i jezika, upoznavanje okoline, briga o sebi i socijalni razvoj, radno vaspitanje i obuka, likovno vaspitanje i muzičko vaspitanje.

d) Posjete

Redovan kontakt sa srodnicima ima oko 30% korisnica, dok sa oko 40% korisnica srodnici kontaktiraju telefonom i u ne tako čestim neposrednim kontaktima. Prema tvrdnjama zaposlenih, osoblje Zavoda Višegrad ulaže mnogo napora kako bi motiviralo srodnike korisnica da redovnije kontaktiraju s njima.

3.3.2.3. Cijena smještaja

Cijena smještaja za pokretne osobe je 595 KM, 650 KM za nepokretne i 750 KM za korisnike s teritorije FBiH. Kao i u Domu Prijedor, povećane cijene smještaja za korisnice s teritorije FBiH u Zavodu objašnjavaju činjenicom da nadležna ministarstva ne sufinansiraju njihov boravak.

3.3.2.4. Osoblje

Prema podacima iz Izvještaja o radu za 2008. godinu, u Zavodu je zaposlena 51 osoba, od kojih je jedna osoba angažirana na vaspitno-edukativnom radu, a jedna je socijalni radnik. Neposrednu brigu o korisnicama obavlja 13 njegovatelja, dok je u zdravstvenoj zaštiti radno angažirano 11 osoba, a dvije osobe angažirane su kao radni instruktori.

3.4. Konsultativni sastanci

Konsultativni sastanci, koje je delegacija Institucije ombudsmena obavila s predstavnicima nekih od resornih ministarstava, centara za socijalni rad, te drugih institucija, a nakon obavljene posjete ustanovama, imali su cilj dobivanje informacija o načinu i problemima smještaja mentalno invalidnih osoba u ustanove. S obzirom na uočene probleme u Zavodu Pazarić, organizirani su i dodatni sastanci s predstavnicima Finasijske policije FBiH, Kantonalnog tužilaštva Kantona Sarajevo i Federalne uprave inspekcija. Zbog specifičnosti nalaza, ombudsmeni BiH odlučili su da postupanje navedenih institucija, a vezano za stanje u Zavodu Pazarić, bude predmet posebnog specijalnog izvještaja.

3.4.1. Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH

Na sastanku je potvrđeno da Federalno ministarstvo rada i socijalne politike nije preduzelo radnje u smislu provođenja nadzora nad ustanovama, jer smatraju da prvo treba završiti proces imenovanja direktora. Slijedom navedenog, nisu doneseni normativni akti, niti standardi kojim bi se pravno uredio rad ovih ustanova, a potvrđeno je i činjenica da se naknade članovima upravnih i nadzornih odbora isplaćuju iz cijene usluge za smještaj korisnika u ustanove, a koju plaćaju kantoni. Ministarstvo nije ni organizaciono uspostavilo vlastitu strukturu koja bi mogla osigurati praćenje rada ustanova, već tu nadležnost obavlja **Sektor za socijalnu zaštitu i zaštitu porodice i djece.**

3.4.2. Ministarstvo rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona

Ministarstvo rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona sa ustanovama za smještaj mentalno invalidnih osoba zaključuje opći ugovor, a u skladu s odredbama člana 57. Zakona o osnovama socijalne zaštite, civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom Zeničko-dobojskog kantona.

Tako je ovakva vrsta ugovora potpisana s 19 ustanova, a pojedinačni ugovori potpisani su sa ustanovom Duje, te Selom mira u Čitluku (crkvena organizacija). U razgovoru je istaknuto da Ministarstvo nije dalo saglasnost za povećanu cijenu smještaja u Zavodu Bakovići, ali fakture plaćaju po novim cijenama. Sva plaćanja za korisnike smještene u ustanovama vrše se iz budžeta Zeničko – dobojskog kantona, a od FBiH nemaju nikakvih dodatnih sredstava.

Ministarstvo je posredstvom ad hoc komisije izvršilo reviziju svih rješenja o smještaju osoba u ustanove, a članovima komisije to nije u opisu poslova i radnih zadataka. Revizija je nastavljena kao stalni proces kod donošenja svake nove odluke o upućivanju mentalno invalidne osobe u ustanovu.

3.4.3. Centar za socijalni rad Zenica

Centar za socijalni rad (u daljnjem tekstu: CSR) pravi zahtjev i prijedlog za smještaj u ustanovu koji šalje s pratećom dokumentacijom (socijalna anamneza, informacija o srodnicima, imovini, zdravstvena i druga relevantna dokumentacija) Ministarstvu rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona.

CSR se najčešće pojavljuje kao podnosilac zahtjeva za oduzimanje poslovne sposobnosti u vanparničnom postupku na sudu. Ovo je dodatno opterećenje za CSR, ali prije svega finansijski izdatak koji nije planiran u budžetu, a odnosi se na plaćanje troškova vještačenja, za koje sud često traži da budu plaćeni unaprijed.

CSR su nadležni za smještaj osoba u ustanove tek nakon okončanog postupka liječenja u medicinskim ustanovama (bolnice). U praksi se najčešće mentalno invalidna osoba smješta u ustanovu prije oduzimanja poslovne sposobnosti jer ne postoji druga solucija. Zbog ovakve prakse i činjenice da su inspektori u toku provođenja stručnog nadzora zatekli veći broj osoba koje su smještene u ustanove, a da im nije oduzeta poslovna sposobnost odlukom nadležnog organa, Ministarstva rada i socijalne politike Zeničko-dobojskog kantona proveo je reviziju svih slučajeva i taj postupak revizije, iako zakonom nije utvrđen, postao je dio redovne procedure. Također, vode se i postupci revizije oduzete poslovne sposobnosti.

Korisnicima ustanova socijalne zaštite postavlja se staratelj, a najčešće je to osoba koja je zaposlena u CSR-u, jer srodnici ne žele preuzeti ovu obavezu. Zaposleni u CSR-u za posao staratelja ne primaju nikakvu naknadu, iako je zakonom propisana. Tako je zabilježen slučaj u CSR-u Zenica da je jedan socijalni radnik staratelj za 41 osobu kojoj je oduzeta poslovna sposobnost i koja je smještena u zavode.

Zavodi godišnje podnose izvještaj CSR-u u kojem obavještavaju o svim promjenama kod korisnika. Pri smještaju novih korisnika u ustanove, koristi se prilika da zaposleni u CSR-u posjete i već ranije smještene korisnike. Kod zaključivanja ugovora sa ustanovama, od CSR-a se zahtijeva da korisnik ima zdravstvenu knjižicu, a kod potrebe sekundarnog zdravstvenog liječenja CSR-i moraju osigurati i odluku za liječenje korisnika izvan kantona.

Kod smještaja u ustanove CSR nije u mogućnosti da vrši izbor ustanove, već se to radi po principu slobodnih mjesta, odnosno u zavod koji je u mogućnosti prihvatiti korisnika.

Osuđene, neuračunljive osobe smještaju se na forenziku KPZ-a Zenica. CSR ima evidentirane četiri osobe, za koje su dostavljene i pravosnažne presude.

CSR ima 42 zaposlena.

3.4.4. Ministarstvo zdravstva i socijalne zaštite Srednjobosanskog kantona

Ministarstvo zdravstva i socijalne zaštite Srednjobosanskog kantona (daljnjem tekstu: Ministarstvo) provodi nadzor nad ustanovama socijalne zaštite isključivo ako je u njihovoj mjesnoj nadležnosti, a shodno odredbama Zakona o socijalnoj zaštiti Srednjobosanskog kantona. Tako su zavodi Drin i Bakovići od 1998. godine su pod nadzorom Kantona. Kantonalni inspektor smatra da obje ustanove imaju veći broj korisnika u odnosu na kapacitet, s tim da je situacija teža u Zavodu Drin.

Korisnici se u ustanove smještaju na osnovu dijagnoze, te sud u postupku oduzimanja poslovne sposobnosti donesenim rješenjem preporuča smještaj u odgovarajuću ustanovu.

Predstavnici Ministarstva istakli su problem izostanka adekvatne saradnje s federalnim ministarstvom, a upućena je i žalba zbog povećanja cijene usluge u Zavodu Bakovići. I u ovom kantonu izražen je problem smještaja osoba koje su počinile krivično djelo u stanju neuračunljivosti i trenutno se na evidenciji nalazi šest takvih osoba, od kojih je jedna smještena u Zavod u Jakešu, te nekoliko u Duje – Doboju Istok.

Pritužbe na uslove u ustanovama primaju više usmeno nego pismenim putem, posebno na ustanovu Duje. Međuentitetski sporazum o plaćanju nije potpisan.

Srednjobosanski kanton u Zavodu Drin ima smješteno 56, u Zavodu Bakovići 100, u Zavodu Pazarić 39 i u Duje tri korisnika koji su počinili krivičnih djela. Predstavnici Ministarstva ustanove obilaze četiri do pet puta godišnje, a u Ministarstvu je svega 18 zaposlenih i za zdravstvo i socijalnu zaštitu.

3.4.5. Centar za socijalni rad Travnik

CSR ima 12 zaposlenih, a prema Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, treba bi ih imati 17. Od ukupnog broja zaposlenih: pet su socijalni radnici, jedan pravnik, jedan obračunski radnik s VSS, njih pet je ostalo osoblje i direktor.

U 2008. godini CSR Travnik je imao 91 osobu smještenu u sve vrste ustanova. Korisnici se smještaju u ustanovu koja ima raspoložive kapacitete. CSR plaća smještaj korisnika u ustanovama, a na osnovu sredstava dobivenih od Ministarstva.

Procedura smještaja je da ljekar u svom nalazu napiše preporuku u koju ustanovu da se korisnik smjesti, a to su najčešće zavodi Drin i Bakovići.

Obraćali su se za smještaj korisnika i zavodu u Jakešu i Sokocu, ali su na listi čekanja.

Zaposleni u CSR-u su najčešće staratelji osobi koja se smješta u ustanovu, jer srodnici ne žele preuzeti tu obavezu. Za starateljstvo zaposleni ne dobivaju nikakvu naknadu. Staratelji zbog nedostatka sredstava rijetko obilaze korisnike i to najčešće kada im je usput ili kada smještaju drugog korisnika u ustanovu. CSR dobiva redovno izvještaj od ustanova o stanju korisnika.

Korisnicima koji se smještaju u ustanovu se uglavnom u zakonskoj proceduri oduzima poslovna sposobnost. Što se tiče imovine, formira se komisija koja izađe na teren i uradi popis.

Za reguliranje prava iz zdravstvenog osiguranja potrebna je odluka za liječenje izvan kantona. Za osobu koja je smještena u ustanovu u hitnim slučajevima u praksi se osigurava smještaj u bolnicu, pa se naknadno pribavlja odluka o odobravanju liječenja na području drugog kantona. Postupak traje oko 10 dana. U Ministarstvu smatraju da rad ustanova treba nadzirati inspekcija, a potrebno je i da zaposleni u CSR-u budu članovi upravnih odbora ustanova.

3.4.6. JU Kantonalni centar za socijalni rad Kantona Sarajevo

Prema izjavi direktorice Centra za socijalni rad Kantona Sarajevo (u daljnjem tekstu: CSR), do 1992. godine postojali su standardi i normativi socijalne zaštite, a od 1992. godine status ustanova socijalne zaštite nije riješen, zbog čega one egzistiraju prema nepisanim pravilima, a na bazi formiranih timova koji samostalno donose odluke.

CSR nisu poznati standardi i kriteriji po kojima rade. CSR slobodno procjenjuje na bazi dijagnoze u koju ustanovu treba da se smjeste korisnici. U pravilu, zahtjev za smještaj korisnika dostavljaju svim ustanovama, sve dok ga neka od ustanova ne primi, te ako ga nijedna ne primi, korisnik ostaje u svom dotadašnjem okruženju. U CSR-u nisu sigurni da li korisnika smještaju u adekvatnu ustanovu, s obzirom da se koriste logikom da je bolje da ga smjeste bilo gdje, nego da ostaje na ulici.

Ono što se trenutno dešava u ustanovama je rezultat saznanja da nema sistema, zakona i da se država ne brine o funkcioniranju zavoda, pa se sami snalaze i primaju sve korisnike za koje imaju osigurano finansiranje odnosno plaćanje, jer samo tako ustanova može funkcionirati.

Što se tiče Zavoda Pazarić, u njega ne može biti smještena nijedna osoba koja nije kategorizirana, bez obzira na spol i godine. Međutim, oni taj standard zadržavaju isključivo iz razloga što imaju dovoljan broj zahtjeva za smještaj korisnika. Kategorije koje ne primaju su lakše retardacije i duševni bolesnici.

Zavodi Drin i Bakovići se ne drže prijeratnih standarda, prema kojima su se u Drin smještala djeca, a u Bakoviće odrasli korisnici. Što se tiče CSR-a, oni nemaju liste čekanja za smještanje korisnika u zavode, dok takve liste imaju sami zavodi.

Za duševne bolesnike čija je bolest nastala kao posljedica uživanja droga i alkohola postoji lista čekanja, jer nema kapaciteta za njihov smještaj, a Bakovići ih uglavnom ne primaju.

Generalno, u zavodima se niko ne drži prijeratnih kriterija, nego direktori primjenjuju standarde koje su sami propisali. CSR-i na području sarajevskog kantona donose odluku o smještanju korisnika u zavode (sa svom pratećom dokumentacijom) i dostavljaju prijedlog ugovora ustanovi u koju se smješta korisnik. U drugim kantonima CSR-i samo donose odluku o smještanju korisnika u zavod, a resorna ministarstva potpisuju ugovore.

Ugovor je čisto obligacione prirode i sadrži odredbe o obavezi plaćanja cijene smještaja korisnika i provodnja nadzora i brige za osobe koje su pod starateljstvom.

Stavljanje pod starateljstvo obavlja se u skladu s odredbama Zakona o mentalnom zdravlju, kada CSR na prijedlog ljekarskog tima, pokreće postupke. Postupak oduzimanja poslovne sposobnosti pokreće se ako korisnik ne želi dobrovoljno biti smješten u ustanovu. Najveći problem predstavlja činjenica da niko od rodbine ili daljih srodnika ne želi takvim osobama biti staratelj. Zbog toga zaposleni u CSR-u preuzimaju tu odgovornost na sebe, iako faktički nemaju ni vremena da se posvete ulozi staratelja, kako to Porodični zakon propisuje. Za ispunjavanje ovih obaveza nemaju nikakvu naknadu ni refundaciju troškova, a kada se uzme u obzir da imaju obavezu da brinu za 10 i više osoba, oni objektivno u radno vrijeme to ne mogu izvršavati. Ne postoji praksa zavoda da uključuju staratelje i obavještava ih o stanju pojedinih korisnika, niti o načinu liječenja i rehabilitacije.

CSR svakog mjeseca orijentaciono oko 150.000 KM plaća zavodima Drin i Pazarić, a Bakovićima 160.000 KM, jer je cijena smještaja u ovim zavodima za korisnike s područja ovog kantona 880 KM, pa je procjena da zavodi imaju solidan prihod iz kojeg bi mogli bolje finansirati svoju djelatnost. Zavodi dostavljaju izvještaje o stanju korisnika samo na zahtjev staratelja i to su tromjesečni ili šestomjesečni izvještaji. Kako je zakonom propisana naknada starateljima, koja se ne isplaćuje, staratelj se zadovoljava formalnim izvještajem zavoda u vezi sa stanjem korisnika.³³

3.4.7. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske

Prema izjavi pomoćnika ministra Ljube Lepira, ovo ministarstvo je od 2006. godine veoma angažirano na poboljšanju usluga koje pružaju zavodi u Višegradu i Prijedoru, a za period od 14. do 19. 9. 2009. planirana je posjeta Zavodu u Višegradu. Ministarstvo ispunjava svoje zakonske obaveze nadzora nad radom pomenutih zavoda, tako da je 2007. godine izvršena kontrola u zavodu u Prijedoru, kada su i uočene određene nepravilnosti. Te nepravilnosti su kasnije, prema saznanjima gospodina Lepira, naknadno otklonjene. Također, Ministarstvu se dostavljaju i kompletno obrađeni zahtjevi prilikom smještaja novih korisnika, a zahtjeve odobrava Ministarstvo.

Što se tiče finansijskih sredstava, Ministarstvo finansirana adaptacione i sanacione radove na objektima zavoda, te sufinansira dio troškova za smještaj korisnika (nabavku ogrjeva i materijalno-tehničkih sredstava).

³³ Prije rata je pri SIZ-ovima za socijalnu i dječju zaštitu postojalo tijelo, sačinjeno od stručnih lica: ljekara, predstavnika CSR-a, SiZ-ova socijalne zaštite, fakultetskih profesora, koje je imalo obavezu da nekoliko puta godišnje obilazi zavode, sačini izvještaje o zatečenom stanju i predloži mjere za otklanjanje problema, ali i istovremeno radi na prikupljanju i rasporedu sredstava za ove namjene i prioritete i naravno kontroliraju realizaciju planiranih aktivnosti.

Slovenija i, djelimično, Srbija zadržale su ranija zakonska rješenja iz bivše SFRJ, s tim da ih je Slovenija uskladila s međunarodnim standardima i za sada ima najbolje riješena pitanja iz socijalne zaštite na ovim prostorima.

3.4.8. Javna ustanova Centar za socijalni rad Banja Luka

Direktorica Centra za socijalni rad Banja Luka (u daljem tekstu: CSR) izvijestila je predstavnike Institucije ombudsmena da CSR, kada su u pitanju osobe koje su ometene u razvoju, pruža sistem zaštite i usluga u saradnji s organizacijama civilnog društva. U sastavu CSR-a nalazi se posebno Odjeljenje za rad s djecom sa posebnim potrebama, te Odjeljenje za smještaj osoba koje su ometene u razvoju u posebne ustanove. Prema ocjeni direktorice, saradnja sa zavodima u Višegradu značajno je poboljšana u protekle dvije godine, odnosno od perioda kada je CSR zajedno s resornim ministarstvom izvršio reviziju smještaja korisnika u navedene zavode. Prilikom revizije uočeno je da se određeni broj korisnika nalazi u zavodima, iako ne ispunjavaju propisane uslove. Također, uočeno je da veliki broj srodnika korisnika ne ispunjava svoju obavezu održavanja, zbog čega je na srodnike izvršen pritisak. CSR redovno insistira kod srodnika da obilaze korisnike i da se interesiraju o njihovom položaju. Srodnici koji su postavljeni za staratelje imaju obavezu dostavljanja tromjesečnih izvještaja CSR-u.

Jedan manji broj korisnika koji su u nadležnosti CSR-a nalazi se u ustanovama sličnog tipa na teritoriji Federacije BiH, a njihovo premještanje zavisi od njih samih, odnosno onih koji su duži vremenski period u zavodima Drin, Bakovići i Pazarić ne žele da mijenjaju sredinu, iako bi racionalnije bilo da su smješteni u Prijedoru ili Višegradu jer su mjesečni troškovi niži.

Kada je u pitanju finansiranje CSR-a, direktorica je istakla da je do sada bila zadovoljna izdvajanjima iz gradskog budžeta, ali skreće pažnju na činjenicu da je za sljedeću godinu planirano smanjenje ovih sredstava. Navodi da ovaj CSR redovno izmiruje svoje obaveze prema svim zavodima u koje su smješteni njihovi korisnici. Posebno je istakla da je na insistiranje i uz pomoć CSR-a u Višegradu osposobljena jedna stambena jedinica za realizaciju projekta „stanovanje uz podršku“.

Kada je u pitanju postupak smještaja, zahtjev obrađuju stručnjaci (psiholozi, sociolozi i pravnici), nakon čega vijeća u sastavu CSR-a (vijeće za djecu, kada su u pitanju djeca, i vijeće za odrasle, kada su u pitanju odrasle osobe) donose rješenja o smještaju u ustanovu. Od prošle godine uz ovaj postupak paralelno se vodi i postupak procjenjivanja da li korisniku treba oduzeti poslovnu sposobnost, nakon čega se, ako se ukaže potreba, pred sudom pokreće odgovarajući postupak. Kod djece mlađe od 15 godina vrši se kategorizacija, odnosno procjena stepena ometenosti.

Na kraju, direktorica je skrenula pažnju da CSR ima odličnu saradnju s većim brojem nevladinih organizacija.

IV. ZAPAŽANJA I ZABRINUTOSTI OMBUDSMENA

4.1. Pozitivna zapažanja

Funkcioniranje i dugogodišnje opstajanje ustanova za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba isključivo korištenjem vlastitih kapaciteta i bez ikakve podrške vlasti, posebno u FBiH, rezultat je profesionalne posvećenosti zaposlenih svom poslu. Odnos korisnika prema zaposlenima tokom posjete pokazao je da su zaposleni u potpunosti posvećeni korisnicima i njihovom najboljem interesu. Zaposleni u zavodima, čak i u Zavodu Pazarić gdje se uglavnom radi o zaposlenima s dugogodišnjim radnim iskustvom (20-30 godina radnog staža) i koji su evidentno izloženi mobingu menadžmenta, ulažu maksimalne napore kako bi boravak korisnika bio što uslovniji, uz visok stepen improvizacije s obzirom na izostanak sistemskog pristupa zbrinjavanju ove kategorije, te izostanak podrške nadležnih organa vlasti. Ovo je značajno istaći s obzirom da zaposleni u zavodu nemaju mogućnost bilo kojoj instituciji ukazati na probleme s kojima se susreću prilikom obavljanja svog veoma teškog posla, jer u slučajevima kada su ukazali na slabosti sistema, a koje se u značajnoj mjeri odražavaju i na prava korisnika, nisu dobili adekvatnu i efikasnu zakonom propisanu zaštitu. Ovo se posebno odnosi na zaposlene u Zavodu Pazarić koji niz godina traže od nadležnih vlasti da preduzmu mjere s ciljem zaustavljanja nezakonitih radnji, mobinga, ali i uskraćivanja prava korisnicima. Sve se završava na relaciji zaposleni-direktor, i u slučaju kada je direktor „slaba karika“ funkcioniranje ustanove postaje upitno. U svim posjećenim zavodima delegacija Institucije ombudsmena ocijenila je da se radi o osoblju koje više nego humano obavlja poslove i samo rješava, koliko je god moguće, probleme s kojima se

susreću korisnici. O ovome svjedoče i izjave korisnika s kojima smo razgovarali i koji su bili puni riječi hvale za osoblje.

U prilog izuzetnim ličnim naporima, koji se sreću samo kod profesionalaca koji vole svoj posao, govori i činjenica da se ovi humanisti i stručnjaci jako malo, gotovo nikako, ne usavršavaju.

4.2. Generalne zabrinutosti

4.2.1. Nedostatak definicije i kategorizacije

Mentalno invalidne osobe ulaze u grupu invalidnih osoba. Za ovu kategoriju se često koriste različiti nazivi kao što su »osobe s teškoćama u razvoju«, »osobe s posebnim potrebama«, "osobe s mentalnom retardacijom", "osobe ometene u razvoju" kao i »osobe s intelektualnim teškoćama«. Upravo nepostojanje zakonom utvrđene terminologije stvara pravnu konfuziju, što otvara mogućnost narušavanja dosljednosti u primjeni zakona pa i negiranje nekih povlastica, odnosno pojedinih prava ovoj kategoriji. Na terenu postoji različito razumijevanje termina mentalne retardacije, a i upotreba definicije nije regulirana. Naime, u različitim zakonima i područjima djelovanja koje uređuju prava mentalno invalidnih osoba koriste se različite definicije, odnosno ne postoji jasna univerzalna definicija. Ovo za posljedicu ima i nemogućnost kategorizacije mentalno invalidnih osoba sa aspekta da li se radi o osobama koje trebaju biti smještene u ustanove zdravstvene ili socijalne zaštite.³⁴

Istovremeno, u BiH u praksi ne postoji stvarna kategorizacija ustanova, posebno ne prema stepenu mentalne retardacije korisnika, iako su direktori ustanova iznijeli stajalište prema kojem je svaka od posjećenih ustanova namijenjena za smještaj određene kategorije mentalno invalidnih osoba. Stanje u ustanovama, odnosno korisnici koji su se nalazili u ustanovama u vrijeme posjete pokazali su da stajalište prema kojem Zavod Pazarić služi samo za smještaj djece i omladine, Zavod Baković za smještaj starijih osoba s blažom mentalnom retardacijom i Zavod Drin za smještaj mentalno invalidnih osoba s težom mentalnom retardacijom ne stoji. U svim ustanovama zatečene su sve kategorije korisnika, jer nema sistemskog smještaja u ustanove, već se smještaj odvija, posebno u FBiH, po principu "slobodnog mjesta", a što u velikoj mjeri zavisi od odluke direktora ustanove. Ova metoda smještaja je stoga u velikoj mjeri zasnovana na proizvoljnosti i subjektivnom principu, te predstavlja dodatnu teškoću direktorima ustanova, posebno u FBiH, s obzirom na činjenicu da su potrebe veće od raspoloživih kapaciteta ustanova.

Kada je u pitanju kategorizacija korisnika, poseban problem u Republici Srpskoj predstavlja razdvojenost korisnika prema spolu.³⁵

4.2.2. Zakonodavstvo

Zakonodavstvo kojim se uređuju status i prava mentalno invalidnih osoba u BiH je neadekvatno i neusklađeno s međunarodnim standardima, a posebno sa Standardnim pravilima o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom. Ova činjenica otvara prostor za proizvoljnost i izostanak osiguravanja principa jednakog tretmana svih mentalno invalidnih osoba, bez diskriminacije. To najbolje potvrđuje pitanje smještaja u ustanove, jer je nejasno po kojem kriteriju se pravi lista prijema, s obzirom na dugu listu mentalno invalidnih osoba koje čekaju na smještaj. Neadekvatnost zakonodavstva otvara i pitanje pristupa pravima za mentalno oboljele osobe, a prisutna je i neadekvatnost zakonodavstva kojim se uređuje uspostavljanje i funkcioniranje ustanova za smještaj mentalno invalidnih osoba posebno u FBiH. Ovaj problem posebno je došao do izražaja nakon što je FBiH preuzela ulogu osnivača ovih ustanova, a da prethodno ili samim zakonom nisu riješena tranzicijska pitanja, kao što je pitanje pravne diobe Zavoda Fojnica unutar kojeg su Bakovići i Drin dvije poslovne jedinice, a ne zasebni subjekti, nije sačinjen diobni

³⁴ Kriterij za *medicinsku* definiciju je uzrok, za *socijalnu* stepen socijalne adaptacije, a za *pedagošku* to je sposobnost za odgoj i obrazovanje.

³⁵ Ovo razdvajanje korisnika po osnovu spola predstavlja direktno kršenje Pravila 9. (Porodični život i lični integritet Standardnih pravila, a koje utvrđuje da "države trebaju poticati puno učešće osoba s invaliditetom u porodičnom životu. Treba da promoviraju njihovo pravo na lični integritet i paze da zakoni ne diskriminiraju osobe s invaliditetom u pogledu spolnih veza, braka i roditeljstva".

bilans, proces razdvajanja nije završen, tako da je nejasno koja prava i obaveze je FBiH preuzela. Dodatno stanje komplicira činjenica da u ovim ustanovama nikada nije izvršena revizija, a da je od Finansijska policije FBiH više puta konstatirala nezakonito finansijsko poslovanje u ustanovi „Pazarić“, a što je predmet razmatranja i nadležnog tužilaštva. Nejasan je izostanak i konsultacija s kantonalnim ministarstvima socijalne zaštite koja plaćaju troškove smještaja, kao i centara za socijalni rad koji upućuju mentalno invalidne osobe u ove ustanove i čiji zaposleni su u najvećem broju slučajeva staratelji osobama smještenim u ustanove. Naročito je zabrinjavajuće da nije razmotreno pitanje imovine ustanova, a Zakon o preuzimanju uloge osnivača ne sadrži ni preambulu, pa je nejasna pravna osnova za ovu aktivnost, posebno ako se uzme u obzir da je, osim imenovanja upravnih i nadzornih odbora, izostala realizacija bilo kojeg drugog prava, a posebno obaveze. Zakonodavstvo sadrži niz manjkavosti, posebno u segmentu kojim se uređuje pitanje nadzora. Tako u FBiH, gdje je propisan obavezan nadzor (član 10.) od strane četiri ministarstva, nije uređeno pitanje kako će se nadzor odvijati. Rezultat toga je da tri ministarstva uopće nisu uključena u proces nadzora.

4.2.3. Prava korisnika

Nedostatak adekvatnog zakonodavstva, kako onog koje uređuje prava mentalno invalidnih osoba, tako i zakonodavstva kojim se uređuje uspostavljanje i funkcioniranje ustanova za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba, rezultirao je otežanim i nekonzistentnim ostvarivanjem prava, i bez jasno uspostavljenih principa. Ovo stvara mogućnost za proizvoljnost i stoga su ombudsmeni duboko zabrinuti u svim segmentima zaštite prava mentalno-invalidnih osoba. Prije svega, u FBiH, nadzor nad stručnim radom i nadzor nad zakonitošću rada zavoda prema Zakonu obavljaju nadležna ministarstva. Nažalost, prilikom posjeta konstatirano je da predstavnici nijednog ministarstva nisu posjetili zavode. U RS-u je bila intervencija nadležnog ministarstva u Zavodu Prijedor u 2007. godini, nakon čega su uočeni nedostaci otklonjeni. Slično je bilo i u Višegradu.

4.2.3.1. Smještaj i uslovi u ustanovama

Delegacija Institucije ombudsmena BiH je prilikom posjete ustanovama uočila da je osnovni problem prebukiranost, posebno u FBiH. Istovremeno, svaki zavod i dalje ima listu mentalno invalidnih osoba koja čekaju smještaj. Problem je prisutan s obzirom na činjenicu da često kompleksnost slučajeva s terena zahtijeva hitan smještaj u ustanovu zbog čega su zavodi, a pod pritiskom centara za socijalni rad i kantonalnih ministarstava socijalne zaštite u FBiH, prinuđeni mentalno invalidnu osobu primiti, zbog čega se javlja prebukiranost. Sobe u kojima su smješteni korisnici su, bez obzira na to da li se radi o manjoj ili većoj prostoriji, prepune kreveta, a kreveti su često postavljeni na sprat, tako da se ne može govoriti o standardu od 4m² po osobi, a koji se zahtijeva za osobe koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora. Iz ovoga se može zaključiti da su mentalno invalidne osobe smještene u lošijim uslovima nego što su zatvorenici, koji su počinili krivična djela. Ovakvi uslovi smještaja narušavaju pravo na privatnost korisnika i stvaraju uslove za eventualno širenje zaraznih bolesti, jer je teško održavati higijenske uslove na zadovoljavajućem nivou. Prebukiranost ustanova pogoduje stvaranju konfliktnih situacija i onemogućava bilo kakav terapijski rad. Zavodi raspolažu malim brojem kupatila. Primjerice, na dva mokra čvora dolazi kompletno odjeljenje sa oko 40 korisnika. Nijedan zavod nema kupatilo prilagođeno osobama s invaliditetom, već se u većini zavoda prave određene improvizacije i prilagođavanja kako bi osoblje moglo održavati higijenu korisnika. Ono što je neprihvatljivo sa stanovišta zaštite dječijih prava je okolnost koju smo zatekli u jednoj ustanovi u dječijem paviljonu, a odnosi se na prostoriju koja je u isto vrijeme i mokri čvor i prostorija za odmor i presvlačenje vaspitačica.

Ambijent u većini prostorija u zavodima je „hladan“. Interijer je bezličan, sa oskudnim namještajem, rijetkim slikama ili drugim predmetima koji uljepšavaju zidove i prostorije. Nedostaju žive boje koje bi svakako uticale na podizanje nivoa raspoloženja korisnika i korisnica. Ambijent je „obojen“ i šarolik jedino u dječijim paviljonima, mada ne u svim i u nedovoljnom obimu. Nedostaje igračkica i drugog didaktičkog materijala koji bi se mogao primjenjivati u radu s djecom. Također, primijećeno je da dvorišta i prostor za igru djece nisu adekvatno riješeni u većini zavoda.

4.2.3.2. Zdravstvena zaštita

Poražavajuće je da još uvijek nije sistemski riješena zdravstvena zaštita korisnika smještenih u zavodima. Svaki zavod u FBiH ima isti problem ako je korisniku potrebna zdravstvena usluga, a dolazi iz drugog kantona gdje ima zdravstveno osiguranje. Takvog korisnika bolnica kantona gdje se nalazi zavod primi kao hitan slučaj, ali tada osoblje rješava administrativni problem između kantona. Postupak iziskuje vrijeme i bezbroj molbi zaposlenih u zavodima. Zbog navedene administrativne prepreke, zavodi najčešće lično prevoze korisnika u kanton gdje ima zdravstveno osiguranje na liječenje, ako se ne radi o hitnom slučaju.

Međutim, vrlo je važno istaći da se, kada je u pitanju bolničko liječenje korisnika u zavodima, radi samo o hitnim intervencijama. Često bolnice odbijaju prijem ovih bolesnika, pošto zahtijevaju poseban tretman, pravdajući se svojom neosposobljenošću za rad s takvim pacijentima. Ako se ne radi o hitnim operacijama, pacijenti iz zavoda čekaju mjesecima ili takvu uslugu nikako i ne dobiju.

Primjera ima bezbroj - kada je u pitanju stomatološka zaštita, radi se isključivo oralana hirurgija/samo vađenje zuba, tako da najveći broj korisnika nema zuba.

Zabrinjavajuće je, s obzirom na vrstu ustanova, i da prema svojoj djelatnosti pored socijalne, osiguravaju i zdravstvenu zaštitu, a da nemaju u radnom odnosu ljekara, odnosno da je ljekar istovremeno VD direktora ili upućen na specijalizaciju.³⁶ Broj korisnika smještenih u sve ustanove zahtijeva permanentnu zdravstvenu zaštitu ljekara, posebno imajući u vidu da je veliki dio korisnika stalno pod medikamentoznom terapijom. Kvalitet pružene zdravstvene zaštite putem zaključivanja ugovora o djelu s ljekarima je upitan jer je njima taj angažman dodatna aktivnost koju treba „pomiriti“ s njihovim redovnim angažmanom na osnovu radnog odnosa. Logičnije je da su ugovori zaključeni sa zdravstvenim ustanovama ili da zavodi zapošljavaju ljekare specijalističkih struka po osnovu stalnih ugovora o radu.

4.2.3.3. Obrazovanje

Pravo na obrazovanje je u ustanovama u potpunosti zanemareno, a što je u suprotnosti sa Pravilom 6. (Odgoj i obrazovanje) Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom prema kojem „države treba da priznaju princip jednakih mogućnosti obrazovanja i odgoja u osnovnim i srednjim i višim školama djeci, omladini i odraslim osobama s invaliditetom u integriranim uslovima. Moraju se pobrinuti da školovanje osoba s invaliditetom bude integralni dio općeg školskog sistema.

4.2.3.4. Komunikacija sa starateljima i srodnicima

Ova komunikacija je isključivo zasnovana na interesiranju roditelja, a što je često u direktnoj ovisnosti o njihovoj ekonomskoj situaciji. U većini slučajeva korisnici smješteni u ustanove dolaze iz porodica s lošom materijalnom situacijom, tako da članovi porodice nisu u mogućnosti zbog toga doći u posjetu korisniku. Također, i staratelji-zaposleni u CSR-u zbog materijalnih uslova, ali i prezaposlenosti i činjenice da im starateljstvo nije redovan posao, nisu u mogućnosti dovoljno se brinuti o pravima i interesima korisnika, a ni posjećivati ih. To su, uglavnom, slučajne posjete kada službeno, po nekom drugom pitanju, dolaze u ustanovu gdje je korisnik smješten. U ustanovama, zaposleni su svjesni značaja ne samo ove komunikacije već i komunikacije s drugim osobama, ali je ovaj standard nemoguće održati s postojećim kapacitetima ustanova, ali i nagomilanim i neriješenim pitanjima.

4.2.3.5. Izolacija i fiksiranje

Sobe za izolaciju agresivnih, uznemirenih korisnika i korisnica odstupaju od standarda dostojnih dostojanstva ove populacije ljudi. Ne postoji mogućnost nadzora korisnika dok je u sobi, niti zaštite od eventualnih povreda, jer zidovi nisu obloženi. Uglavnom, pitanje fiksacije i izolacije riješeno je internim pravilima ustanova, a u nekim ta pravila nisu ni donesena.

³⁶ Ovakvo ponašanje je suprotno članu 2. Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom: „Nadležne vlasti trebaju raditi na stvaranju programa na kojima će raditi multidisciplinarni timovi stručnjaka sa svrhom ranog otkrivanja, dijagnosticiranja i tretmana oštećenja i da „države trebaju osigurati da osobe s invaliditetom, osobito najmanja djeca i ostala djeca, dobivaju isti kvalitet zdravstvene zaštite u okviru istog sistema kao i ostali članovi društvene zajednice.

4.2.4. Upravni i nadzorni organi

Organi upravljanja u zavodima u FBiH su imenovani – postoje upravni i nadzorni odbori, a u toku je izbor direktora – postojeći su u statusu vršilaca dužnosti. Zabrinjavajuće je da se u organima upravljanja ni u jednom zavodu ne nalaze roditelji ni predstavnici centara za socijalni rad, a samo u zavodu Drin je jedan član Upravnog odbora zaposleni u Zavodu. Uz to, članovi upravnih i nadzornih odbora primaju novčanu naknadu – novac se izdvaja iz cijene usluga korisnika. To znači da svaki zavod mora izdvojiti mjesečno naknadu za svakog člana odbora i posebno platiti troškove prijevoza dolaska na sjednice. Radi uštede, pojedini zavodi sami organiziraju vlastiti prijevoz članova do zavoda, a u nekim ustanovama sjednice upravnog odbora održavaju se van zavoda. Iako je plaćen za svoj rad, najveći broj članova upravnih i nadzornih odbora u FBiH nikada nije ni obišao zavod, niti eventualno razgovarao sa osobljem i korisnicima, kako bi mogao sagledati stvarno stanje.

4.2.5. Osoblje

Pored činjenice da je osoblje u nekim ustanovama izloženo mobingu (Pazarić), u potpunosti je izostao bilo kakav vid brige o mentalnom zdravlju osoblja koje radi s mentalno invalidnim osobama. Praksa kontinuiranog stručnog usavršavanja osoblja u zavodima je izostala u posljednjih pet do šest godina, tako da stručnjaci zaposleni u ovim ustanovama nemaju priliku da saznaju za inovacije u svojoj profesiji, niti mogućnost da razmijene iskustva s kolegama u drugim ustanovama sličnog tipa u regionu ili inozemstvu. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da su rijetki primjeri stručnog okupljanja zaposlenih u zavodima u samoj BiH. Resorna ministarstva, pod opravdanjem da nemaju sredstva za takve seminare, konferencije, edukacije ili druge vidove stručnog usavršavanja, ne pokazuju interes za osavremenjavanjem metoda rada u zavodima koji su predmet ovog izvještaja.

Programi prevencije sindroma „sagorijevanja“ se ne realiziraju, osim u situacijama kada su direktori ustanova, na lično insistiranje, upriličili seminare za osoblje s ciljem njihove zaštite od ove profesionalne bolesti. Kako je poznato, sindrom „sagorijevanja“³⁷ je karakterističan za pomažuće profesije u kojima se stručnjaci mnogo lično angažiraju, tako da je neophodno preduzeti mjere njihove zaštite, a posebno zaštite njihovog zdravlja. Ovim bi se doprinijelo podizanju kvaliteta rada i produktivnosti u radu s korisnicima.

Zatečeno stanje u ustanovama je evidentan pokazatelj da se nemogućnost stručnog usavršavanja i rizik profesionalnog obolijevanja odražavaju na kvalitet pruženih usluga osoblja i njihovu spremnost da zauzmu profesionalan pristup u radu.

Problem kadra je evidentan u svim posjećenim zavodima. Nedovoljno stručnjaka i osoblja uopće teško odgovara na potrebe korisnika. Jedna od ilustracija odnosi se na činjenicu da ne mogu organizirati izlazak nepokretnih korisnika i djece u dvorište, već ih samo iznose na terase i pitanje je koliko često to čine. A jasno je da bi boravak na svježem zraku i promjena ambijenta itekako blagotvorno uticala na njihovo psihofizičko stanje.

U nekim od ustanova medicinsko osoblje nosi bijele mantile, što je rudiment prevaziđenog medicinskog modela u tretmanu osoba s mentalnim invaliditetom ili psihičkim oboljenjem. Na ovaj način otvara se prostor za granicu „zdravih“ i „bolesnih“ i otvaraju se vrata marginalizaciji jedne populacije koja ima određene specifičnosti u psihofizičkom funkcioniranju.

4.2.6. Saradnja s drugim institucijama i organizacijama

Saradnja zavoda i drugih stručnih institucija nije na zadovoljavajućem nivou. Ova saradnja bi i prema ocjenama osoblja mogla biti intenzivnija. Slično je i s NVO sektorom, školama, lokalnom zajednicom. Praksa socijalne inkluzije korisnika zavoda nije zadovoljavajuća i morala bi se intenzivirati. Na taj način bi se isključila postojeća marginalizacija ove specifične populacije i uticalo na smanjivanje predrasuda prema ljudima koji imaju mentalni invaliditet.

³⁷ Psihičke posljedice rada s ljudima u nevolji i krizi obično se označavaju pomoću tri pojma: sindrom sagorijevanja ili "burnout", reakcija kontra-transfera, posredna traumatizacija pomagača.

Ovaj izvještaj Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH ukazuje da strukture vlasti etnitetu skoro nikako, ili vrlo malo, ulažu sredstava u izgradnju, adaptaciju, sanaciju i opremanje zavoda i stiče se dojam da se radi o „zaboravljenim građanima“.

Sredstva kojima zavodi raspolažu su od cijene usluga korisnika i eventualnih donacija kojima se održavaju zgrade, osigurava namještaj, oprema za rad, odjeća i obuća za korisnike. Hrana i lijekovi u većini zavoda moraju se kupovati. Stabilno finansiranje zavoda u kojima su najčešće trajno smještene mentalno-invalidne osobe nije riješeno.

Iz cjelokupnog Izvještaja više je nego očito da je poštivanje ljudskih prava mentalno-invalidnih osoba u BiH jedno od pitanja kojima se gotovo niko od struktura vlasti ne bavi.

4.2.7. Finansiranje i uloga osnivača

Neizvršavanje obaveza osnivača direktno se odražava na uslove u ustanovama, posebno na dalje razvijanje kapaciteta. Ustanove od sredstava koje dobijaju za pružanje usluga mogu osigurati samo smještaj i zadovoljavanje minimalnih potreba kako bi invalidna osoba preživjela, a što nije funkcija ustanova. I ovo je dovedeno u pitanje, jer funkcioniranje ustanova još uvijek u značajnoj mjeri zavisi od donacija, posebno građana, tako da većina ustanova u FBiH skoro da i ne kupuje meso već ga samo dobiva u vrijeme Kurban-bajrama. Stoga je zabrinjavajuća stvarna uloga osnivača, posebno ako se uzmu u obzir i neizgrađeni kapaciteti resornih ministarstava. Ovo je izraženo u FBiH gdje nije uspostavljena adekvatna unutrašnja struktura nadležnog ministarstva, kojom bi bilo osigurano praćenje prava mentalno invalidnih osoba, ali i rada ustanova kao preduslova za preduzimanje mjera za daljnje unapređenje ove oblasti u cjelini.

V. PREPORUKE

Prisustvo intelektualnih teškoća ne opravdava nijedan oblik diskriminacije. Mentalno invalidne osobe su različite u sposobnostima, ali jednake u pravima. Posjete ustanovama za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba u BiH, koje je provela Institucija ombudsmana BiH, pokazale su da je odsustvo kvalitetne zaštite i neophodnog učešća u pomoći šire zajednice, te kontrole i nadzora nadležnih organa, mentalno invalidne osobe smještene u ustanove učinilo »nevidljivim stanovnicima« zatvorenim u „svojim“ institucijama, izvan svake mreže u sistemu podrške i odgovarajuće pomoći, riječju - osudilo ih je na grubu diskriminaciju i marginaliziranje njihovih problema.

Stoga, shodno svojim ovlaštenjima iz člana 32. Zakona o ombudsmenu BiH, ombudsmeni BiH:

PREPORUČUJU

I.

- Nadležnim organima, i to: **Ministarstvu civilnih poslova BiH, Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH** da, u koordinaciji s **Federalnim ministarstvom rada i socijalne politike, Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite RS-a i Vladom Brčko Distrikta BiH**, odmah preduzmu mjere radi osiguranja uvođenja savremenih modela podrške mentalno invalidnim osobama kako bi se ostvarili ciljevi njihove rehabilitacije, tj. normalizacija, socijalna integracija, individualizacija, te poticanje samostalnosti i autonomije invalidnih osoba u najvećoj mogućoj mjeri. U tom smislu, nužno je da **odmah preduzmu aktivnosti za izradu strateškog dokumenta** u skladu sa savremenim nastojanjima sadržanim u Akcionom planu Vijeća Evrope za osobe s invaliditetom i Pravilu 14. Standardnih pravila (Kreiranje politike i planiranje) sve s ciljem transformiranja segregacijskog i karitativnog odnosa prema osobama s mentalnim invaliditetom. Pravila obavezuju državu da pokrene i planira adekvatnu politiku za osobe s invaliditetom, te stimulira i podržava djelovanje i na regionalnom i na lokalnom nivou, te osigura mehanizme kojima će se garantirati potpuna primjena donesenih propisa.

- U okviru strateškog dokumenta osigurati da se:
- a. utvrde ***mjere na usvajanju zakonodavnog okvira*** koji će na sveobuhvatan način ***urediti prava mentalno invalidnih osoba*** uz puno uvažavanje Standardnih pravila s obzirom da su ovi standardi sačinjeni u skladu s međunarodnim dokumentima³⁸;
 - b. utvrde ***mjere na usvajanju zakonodavstva*** kojim će na potpun i sveobuhvatan način ***urediti pitanje funkcioniranja ustanova*** za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba, uz prethodno rješavanje spornih pitanja. Za ovu mjeru, posebno u FBiH, potrebno je formirati stručni tim sastavljen od predstavnika različitih struka, uz obavezno konsultiranje institucija koje osiguravaju socijalne usluge (centri za socijalni rad) i kantonalnih ministarstava iz čijih sredstava se plaća funkcioniranje ustanova. Do donošenja adekvatnog zakonodavstva u FBiH potrebno se suzdržati od preduzimanja aktivnosti u skladu sa Zakonom o preuzimanju prava osnivača kojim bi se i dalje narušavali i onako veoma složeni odnosi u ustanovama. Potrebno je preduzimati samo mjere po pravu nadzora a s ciljem otklanjanja nezakonitosti;
 - c. ***utvrdi jasna definicija mentalno invalidne osobe*** kako bi se osiguralo korištenje precizne i konzistentne definicije u cjelokupnom zakonodavstvu i politici u BiH u svim sferama života. Potrebno je da nadležni organi usvoje i akte za kategorizaciju mentalno invalidnih osoba, a što je predušlov za kategorizaciju ustanova;
 - d. sačine osnovni principi, uz uvažavanje međunarodnih standarda kojima se uređuju prava mentalno invalidnih osoba za kategorizaciju ustanova za smještaj ovih osoba. Potrebno ***je razmotriti i mogućnost uspostave trijažnog centra*** koji bi, na bazi medicinskih, socijalnih, pedagoških i drugih indikacija, odlučivao o smještaju svake mentalno invalidne osobe.

Nadležni organi za postupanje po preporukama:

- Ministarstvo civilnih poslova BiH
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH
- Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH
- Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS
- Vlada Brčko Distrikta BiH

Rokovi

Nadležni organi dužni su u roku od 60 dana sačiniti strateški dokument (plan aktivnosti) čime bi se osigurala realizacija Preporuke pod tačkom 1. Kako se se radi o dugoročnoj mjeri, nadležni organi dužni su nastaviti permanentno izvještavati ombudsmene o daljnjem napretku u provođenju donesenog strateškog dokumenta.

II.

Ministarstvu rada i socijalne politike, Ministarstvu rada i boračko-invalidske zaštite RS, Ministarstvu zdravlja, Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite RS, Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Ministarstvu prosvjete i kulture RS i nadležnim ustanovama obuhvaćenim ovim izvještajem, svaki u svom djelokrugu odgovornosti odmah;

³⁸ Ovaj dokument zasnovan je na sljedećim međunarodnim dokumentima: Međunarodna povelja o ljudskim pravima, s Općom deklaracijom o pravima čovjeka, Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturalnim pravima, Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima djeteta, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, kao i u skladu sa Svjetskim programom djelatnosti u vezi s invalidnim osobama.

1. preduzmu mjere s ciljem poboljšanja institucionalnog smještaja mentalno invalidnih osoba, uz razmatranje mogućnosti proširenja kapaciteta (posebno je kritično stanje u zavodu Drin) ili zatraži promjenu namjene drugih objekata (kasarne i sl.);
2. usklade sistematizaciju radnih mjesta s potrebama ustanova ovakvog tipa, te angažiraju veći broj stručnjaka različitih profila neophodnih za rad sa osobama koje imaju mentalni invaliditet;
3. sačine plan i organiziraju sistemske kontinuirane programe stručnog usavršavanja osoblja u zavodima;
4. realiziraju programe prevencije sindroma „sagorijevanja“ osoblja koje radi u zavodima;
5. posvete naročitu pažnju ambijentu u kojem djeca i odrasli korisnici u zavodima provode vrijeme i primaju posjetu (upotpuniti ga igračkama, slikama, predmetima veselih boja, oslikati zidove i sl.)
6. omogućite osoblju da radi u svojoj odjeći ili uniformi koja nije simbol medicinske ustanove („skinuti“ bijele mantile);
7. sačine normative za izolaciju i fiksaciju koji će biti zasnovani na jednakim principima za sve ustanove, te sobe za izolaciju prilagoditi standardima važećim za demokratski razvijena društva;
8. osiguraju kvalitetniju zdravstvenu zaštitu i rad s korisnicima zapošljavanjem ljekara, defektologa i drugog stručnog kadra s obzirom da se veći broj njih nalazi na biroima za zapošljavanje;
9. uspostave/intenziviraju saradnju sa ustanovama sličnog tipa, NVO sektorom, školama, medijima, lokalnom zajednicom s ciljem smanjivanja marginalizacije i prisutnih predrasuda prema ovoj populaciji ljudi;

Nadležni organi i rok za postupanje:

- Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
- Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite RS
- Federalno ministarstvo zdravstva
- Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS

Sve ustanove obuhvaćene ovim izvještajem dužne su u roku od 60 dana da dostave izvještaj ombudsmenima BiH o postupanju po ovoj preporuci.

III.

Federalnom ministarstvu rada i socijalne politike da odmah započne s uređivanjem pitanja funkcioniranja ustanova za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba za koje je nadležno u skladu sa Zakonom o preuzimanju prava osnivača uz hitno prethodno rješavanje spornih pitanja evidentiranih u ovom izvještaju.

Da do donošenja adekvatnog zakonodavstva u skladu sa strateškim dokumentom iz tačke I. ove preporuke osigura provođenje mjere po pravu nadzoru s ciljem otklanjanja nezakonitosti i suzdrži se od svih aktivnosti kojima bi se i dalje narušavali i onako veoma složeni odnosi u ustanovama.

U tom smislu da:

1. odmah obustavi isplate naknada za rad članovima upravnih i nadzornih odbora u ustanovama iz sredstava koja se dobivaju za smještaj korisnika u ustanovu;
2. preispita način izbora i imenovanja članova upravnog i nadzornog odbora sa aspekta potrebe da se osigura u radu ovih tijela na paritetnoj osnovi učešće roditelja/staratelja, zaposlenih i osnivača, te cijeni znanje i iskustvo u ovoj oblasti kao osnovni kriterij;
3. ojača svoje kapacitete za provođenje mjera nadzora po zakonu i preispita postojanje sukoba interesa zaposlenih u ministarstvu s obzirom na njihovo učešće u radu upravnih i nadzornih odbora;
4. osigura da se u svim ustanovama uradi finansijska revizija, ali i preduzmu mjere na otklanjanju nezakonitosti koje su u nekim ustanovama utvrdili inspeksijski organi, posebno u Zavodu Pazarić;
5. razmotri rješenja za sva otvorena pitanja vezana za preuzimanje uloge osnivača, kao što su imovina, diobni bilansi itd.;

6. kao prvo među jednakim, osigura uključenost ostalih resornih ministarstava koja prema Zakonu imaju pravo i obavezu nadzora;
7. organizira konsultativne sastanke s kantonalnim ministarstvima socijalne zaštite i predstavnicima centara za socijalni rad koji imaju najviše smještenih štíćenika u ustanovama radi rješavanja svih spornih pitanja kao i formiranja stručnih timova za odlučivanje o smještaju sastavljenih od različitih struka, uz obavezno konsultiranje institucija socijalnog rada i kantonalnih ministarstava iz čijih sredstava se plaća funkcioniranje ustanova.

Nadležni organ i rok za postupanje

- Federalno ministarstvo rada i socijalne politike

Nadležno ministarstvo dužno je Instituciju ombudsmena BiH u roku od 30 dana obavijestiti o preduzetim mjerama pod tačkom III. Preporuke.

IV.

Ombudsmeni BiH preporučuju svim nadležnim institucijama i tijelima na koje se odnose navedene preporuke da uspostave saradnju sa međunarodnim organizacijama (UNICEF, UNDP, Svjetska banka) i potencijalnim donatorima, te preispitaju mogućnost korištenja pretpriступnih fondova Evropske komisije, a s ciljem stvaranja materijalnih pretpostavki za realizaciju preporuka.

Banja Luka, 10.9.2009. godine

Ombudsmeni BiH
Jasminka Džumhur, s.r.
Ljubomir Sandić, s.r.

Aneks I.

Raspored posjeta delegacije Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH ustanovama socijalne zaštite

Ustanova	Datum posjete	Sastav delegacije	Napomena
Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Bakovići	2.7.2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur, ombudsmen; ➤ Nives Jukić, šefica Odjela za prava invalidnih osoba; ➤ David Tomić, šef Odjela za eliminaciju diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja ➤ Amira Krehić, koordinatorica na Projektu prava djece; ➤ Andrea Raguž, pripravnica 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ivo Markija, direktor; ➤ Nikolina Ababović, medicinska sestra; ➤ Dženana Đozić, pravica; ➤ Marinela Marić, socijalna radnica; ➤ Katarina Slomo, pedagoginja; ➤ Marlena Koštroman, socijalna radnica;
Centar za prihvata starih i iznemoglih osoba i beskućnika Duje, općina Doboj Istok	7.9.2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur, ombudsmen; ➤ Almedina Karić, savjetnica za odnose s javnošću; ➤ Haris Šahbaz, šef kabineta ombudsmena BiH 	➤
Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih osoba Fojnica	2.7.2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur; ombudsmen; ➤ Nives Jukić, šefica Odjela za prava invalidnih osoba; ➤ David Tomić, šef Odjela za eliminaciju diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja ➤ Amira Krehić, koordinatorica na Projektu prava djece; ➤ Andrea Raguž, pripravnica 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ibrahim Katana, direktor; ➤ Đenita Karahmet – socijalna radnica; ➤ Adnan Bubalo, pravnik;
Zavod za zaštitu djece i omladine Pazarić	1.7.2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Jasminka Džumhur; ombudsmen; ➤ Nives Jukić, šefica Odjela za prava invalidnih osoba; ➤ David Tomić, šef Odjela za eliminaciju diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja ➤ Amira Krehić, koordinatorica na Projektu prava djece; ➤ Andrea Raguž, pripravnica 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Salko Čengić, direktor; ➤ Edina Fejzić, pravica; ➤ Radica Sladoje, defektolog; ➤ Zijo Korjenić, socijalni radnik; ➤ Radmilo Cuca, psiholog;

Dom za djecu i omladinu ometenu u razvoju Prijedor	14.7.2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ David Tomić, šef Odjela za eliminaciju diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Rajko Drinić, direktor;
Zavod za zaštitu ženske djece i omladine Višegrad	8.7.2009.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ David Tomić, šef Odjela za eliminaciju diskriminacije; ➤ Aleksandra Arsenijević-Puhalo, psihologinja, Andrea Raguž, pripravnica 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Zoran Vasiljević, direktor; ➤ socijalni radnik; ➤ psiholog; ➤ glavna medicinska sestra;

Lista skraćenica:

- BiH - Bosna i Hercegovina
- CSR - Centar za socijalni rad
- ECHR - Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
- FBiH - Federacija Bosne i Hercegovine
- UNICEF - Fond Ujedinjenih naroda za djecu
- CRC - Konvencija o pravima djeteta
- CEDAW - Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena
- CERD - Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije
- CAT - Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja
- ICESCR - Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- ICCPR - Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
- NVO - Nevladina organizacija
- UNDP - Program Ujedinjenih naroda za razvoj
- RS - Republika Srpska
- Standardna pravila - Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom
- UNDHR - Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima
- Ustanove - ustanove socijalne zaštite u kojima su smještene mentalno-invalidne osobe na području BiH
- VD - Vršilac dužnosti